

Szabó Ferenc János

„MAGYAR HANGOK” A HÁBORÚBÓL*

Az első világháború és a magyar hanglemeztörténet

Az első világháború centenáriuma nemcsak alkalmat kínál, de az eltelt idő okán fel is szólít a témába vágó hatalmas hangzó forrásanyag feldolgozására. Tanulmányomban a magyar hanglemeztörténet szemszögéből tekintem át az első világháború éveit. Valóban csak áttekintésről beszélhetünk, ugyanis a források megismerésével rendkívül gazdag, szerteágazó s teljesen feltáratlan kutatási terület nyílik meg. Bár létezik a háború és a hanglemeztörténet kapcsolatát elemző idegen nyelvű szakirodalom,¹ illetve hangzó kiadvány,² a magyar nyelvű lemeztörténeti publikációk a világháború és a hanglemeztörténet kapcsolatát csak sporadikusan tárgyalják.³ Ezek alapján az az általános képünk alakulhat ki, hogy a kamaszkorába

* Két, az első világháború kitörésének centenáriuma alkalmából megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadás bővített, írott változata. Itt köszönöm meg az OSZK Zeneműtára, a Pécsi Hangtár Marton-Bajnai Alapítvány lemezgyűjteménye, az Országos Színháztudományi Múzeum és Intézet, valamint a Csorba Győző Könyvtár Zeneműtárában őrzött Tiszay Andor-lemezgyűjtemény munkatársainak segítségét, az e gyűjteményekben végzett munka nélkül a kutatást nem lehetett volna elvégezni. Forrásként használtam ezeken kívül a Gramofon Online weboldalon elérhető hangfelvételeket. Köszönöm továbbá Peternák Anna, Christian Zwarg és Alessandro Argentini segítségét. A szerző az MTA BTK Zenetudományi Intézet kutatója; a tanulmány írása idején a „Lendület” 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoport MTA Posztdoktori ösztöndíjas tagja volt.

- 1 Többek között: Brian Rust: „Introduction”. In: *Gramophone Records of the First World War. An HMV Catalogue 1914–1918*. North Pomfret: David & Charles Inc., [é. n.]; Eric Charles Blake: *Wars, Dictators and the Gramophone. 1898–1945*. York: William Sessions Ltd., 2004; Pekka Gronow: „The First World War and its Consequences”. In: Pekka Gronow–Ilpo Saunio: *An International History of the Recording Industry*, transl. Christopher Moseley. London–New York: Cassell, 1998, 28–29.; Peter Martland: „Keeping the Home Fires Burning. The Gramophone Company, the Great War and Beyond”. In: uő: *A Business History of The Gramophone Company Ltd. 1897–1918*. PhD diss., University of Cambridge, 1992, 414–466. (a továbbiakban: Martland: *Diss.*); ugyanez átdolgozott (de a korábbi verziót nem érvénytelenítő) formában: Peter Martland: „The British Record Industry During the First World War: 1914–1918”. In: uő: *Recording History. The British Record Industry, 1888–1931*. Lanham–Toronto–Plymouth: Scarecrow Press, 2013, 205–236. (a továbbiakban: Martland: *Recording History*); Paul Mahringer: „Rosa, wir fahr’n nach Lodz’. Österreichischer Humor als Waffe im Ersten Weltkrieg”, *Zeitreise Österreich*. Sonderausgabe: Der erste Weltkrieg, 2014, 92–95.
- 2 „...und die Kugel macht bum bum!” *Humoristische Lieder, Propagandaufnahmen und Märsche aus der Zeit des Ersten Weltkriegs*. 2 CD, [Wien]: Militaria, [2009].
- 3 Leginkább részletesen: Oldal Gábor: „Kis magyar gramofonológia, 5.: Világválság és fellendülés”, *Gramofon*, 1997/7., 6–7.

éppen hogy csak belépő, egyre inkább felfelé ívelő magyar hanglemezipart és -kereskedelmet kettétörte az első világháború, az első önálló magyar hanglemezgyár csődbe ment, s legközelebb érdemi magyar hanglemezkiadásról csak a húszas évek második felében beszélhetünk. Ez a kép nagy vonalakban igaz is. Azonban érdemes a jelenséget részleteiben is megvizsgálni, ugyanis az elsozadás valójában csak látszólagos, és egyáltalán nem teljes. Bár több, a korszakra vonatkozó levéltári dokumentum feldolgozásra került dr. Bajnai Klára és Simon Géza Gábor *Képes magyar hanglemez-történet* című kötetében,⁴ a magyar hanglemeztörténetnek az első világháború éveivel kapcsolatos részletesebb vizsgálatára, a repertoár analízisére eddig nem történt kísérlet.

Tanulmányomban a történeti vizsgálódás után – mindvégig a hasonló külföldi példákkal összefüggésben – műfajonként vizsgálom a háborús repertoárt. A háborúhoz elsődlegesen kapcsolódó műfajok sajátosságaiból adódóan zenei elemzésre csak elvétve nyílik lehetőség, elsősorban inkább a prózai felvételek szövegét, illetve a címadásokat érdemes tanulmányozni. Az, hogy e forrásokat eddig nem tárgyalták – legalábbis itthon –, elsősorban talán éppen a forrásoknak e tulajdonságából adódik: a zenei megközelítés szempontjából periferikusnak minősülhetnének, azonban a hanglemezekkel – mint elsődlegesen zenei jellegű forrásokkal – más tudományterületek nem vagy csak alig foglalkoznak. Metodikai szempontból tehát leginkább diszkológiainak tekinthető e tanulmány nézőpontja és vizsgálati módszere,⁵ s a primer forrásaira, azaz a gramofonlemezre mint a történelem a nagyvárosi (tömeg-)kultúrára gyakorolt hatásának tárgyi és egyben hangzó emlékeire tekint.

Tanulmányom elkészítéséhez a Magyarországon a világháború idején működött öt leginkább jelentős lemezmarca – Első Magyar Hanglemezgyár (Special Record), Lindström AG (Favorite Record és BeKa/Diadal Record), Columbia Records és The Gramophone Company – idevonatkozó repertoárját dolgoztam fel, a téma azonban a forráshelyzet töredékessége miatt további kutatásokat igényel.

1. Az Első Magyar Hanglemezgyár (Special Record) 1914-ben

1914 tavaszán virágzott a magyar gramofonlemez-kereskedelem. A vásárlók a négy nemzetközi mamutcég – The Gramophone Company, Lindström AG, Columbia Records és a Pathé – kiadványai mellett az 1908-ban alapított Első Magyar

4 Bajnai Klára–Simon Géza Gábor: *Képes magyar hanglemez-történet. Hungarian Recording History in Pictures*. Budapest: JOKA, 2012.

5 A diszkológia (Diskologie) kifejezést Erich Valentin használta először 1961-ben mint az általában a hangfelvételeken, illetve kereskedelmi forgalomba került és sokszorosított hanghordozókon keresztül manifesztálódott kulturális tartalmakkal foglalkozó tudományág elnevezését. A diszkológia területeiként Valentin a hanglemeztörténetet, a hangfelvételi és gyártási eljárás akusztikai feltételeinek leírását és vizsgálatát, valamint a hanglemezzel kapcsolatos tisztán zenei jelenségek – például az interpretáció-történet – zenetudományi tárgyalását nevezte meg. Ld.: Erich Valentin: „'Diskologie'. Wissenschaft von der Schallplatte”, *Musica Schallplatte*, 4/3. (1961), 55–56. Ld. továbbá: Martin Elste–Dietrich Schüller: „Tonträger und Tondokumente”. In: Ludwig Finscher (szerk.): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, *Sachteil* 9. ²Kassel: Bärenreiter, Stuttgart: Metzler, c1998, col. 646–678.

Hanglemezyár, valamint számos kisebb, nagyrészt osztrák, illetve német cég kiadványaiból válogathattak. A magyar hanglemezyár mellett, hogy tizennyolc nyelven készített nemzetiségi felvételeket is, kiadványait az Amerikai Egyesült Államokba is exportálta.⁶ Magyarországon egyedül az Első Magyar Hanglemezyár hangfelvételi tevékenysége volt folyamatos,⁷ így a világháború kitörését közvetlenül megelőző és követő lemezpiac leginkább e cég kiadványain keresztül ismerhető meg.⁸

Az Első Magyar Hanglemezyár 1912 júliusától – nyilván a nemzetközi terjesztés érdekében – nem a saját nevével, hanem Special Record feliratú, bukolicus jelenetet ábrázoló címkével adta ki a lemezeit.⁹ A Special Record 1914 tavaszán felvett repertoárja nem különbözik a megszokottól: magyarnótától és cigányzene-kari jazzfelvételektől kabaréjeleneten, kuplén és egyházzenen át egészen az operett- és operarészletekig mindenféle műfajjal találkozhatunk.¹⁰ A magyar hanglemezyár rendszeresen készített nemzetiségi nyelvű lemezeket,¹¹ így 1914 tavaszán is, azonban sajnos csak katalógusadatként ismerjük a számadatok alapján 1914 március-áprilisában készült pancsovai zenés felvételeket. Feltehetőleg ezek voltak az utolsó szerb hangfelvételek a világháború kitörése előtt. A magyar gramofoniparnak a világháború kitörését megelőző fellendülését jelzi, hogy az Első Magyar Hanglemezyár 1914 tavaszán jegyeztette be több új lemezmarkáját.¹²

6 Oldal: i. m., 6.

7 Az Első Magyar Hanglemezyárról ld. bővebben: Simon Géza Gábor: *Ujjé, a Ligetben nagyszerű... Az Első Magyar Hanglemezyár budapesti felvételeiből*, CD-kísérőszöveg, Pannon Archiv PA 6666, 2002; valamint Marton Gyula–Bajnai Klára: *Első Magyar Hanglemezyár – Premier Records*. Budapest: JOKA, 2008

8 Az Első Magyar Hanglemezyár 1914 tavaszán készült hangfelvételeiről ld. részletesebben az alábbi, megjelenés előtt álló tanulmányt: Szabó Ferenc János: „1914 hangjai”. In: Kappanyos András (szerk.): *Emlékezés egy nyár-éjszakára*. Budapest: MTA BTK, 2015.

9 Garde: „Uj hanglemezekről”, *Zenekereskedelmi Közlöny*, II/7. (1912. július), 8. Az új címkét 24538. számon 1912. május 15-én védette le az Első Magyar Hanglemezyár R. T., ld. *Központi Védjegy Értesítő*, 1912, 1456.

10 Az Első Magyar Hanglemezyár 1914 tavaszi repertoárját a *Zenekereskedelmi Közlöny* és a *Magyar Hanglemez Ujság* 1914-ben megjelent számai, a Csorba Győző Könyvtár Zeneműtárának munkatársai által 2008 előtt összeállított jegyzékek, valamint az Első Magyar Hanglemezyár fent említett diszkográfiája alapján tanulmányoztam. A diszkográfia, valamint a jegyzékek alapján összeállítható kiadói számsor adatait a megnevezett lemezszaklapok hirdetéseivel és új felvételekről és kiadványokról közölt híradásaival összevetve kísérletet lehet tenni az óvatos, de valószínűleg pontos datálásra.

11 Az Első Magyar Hanglemezyár a *Zenekereskedelmi Közlöny*ben található hirdetés alapján magyar, német, szerb, horvát, tót, román, orosz, török, tatár stb. nyelvű felvételeket is forgalmazott, ld.: *Zenekereskedelmi Közlöny*, III/7. (1913. július), 8.

12 Bajnai–Simon: *Képes magyar hanglemez-történet*, 34. – A kötetben a Turul, a Riadó, a Hunnia és a Phönix márkákról esik szó, ezek közül Riadó és Phönix márkájú lemezeken – jelenlegi adataink alapján – csak újrakiadások jelentek meg az Első Magyar Hanglemezyár korábbi kiadványaiból, új, háborús felvételek nem. Hunnia és Turul márkájú lemezzel eddigi kutatásaim során nem találkoztam, lehetséges, hogy ezeket a márkákat később kívánta használni a cég. A Phönix lemezek esetében további vizsgálatra ad okot, hogy Veöreös Enikő kutatásai szerint a Phönix kereskedelmi RT már 1912-ben bejegyeztetett, ld.: Veöreös Enikő: *A magyar hanglemezyártás története 1900–1920 között*. Gépirat, lelőhely: MTA BTK ZTI, 1995, 10.

A két korai magyar hanglemezszaclap – a *Zenekereskedelmi Közlöny*¹³ és a *Magyar Hanglemez Újság*¹⁴ – közül csak az előbbi jelentetett meg júliusi lapszámot. Az Első Magyar Hanglemezgyárhoz szorosan kötődő *Magyar Hanglemez Újság* júliusi számának 15-én kellett volna megjelennie,¹⁵ azonban erre már nem került sor. Az Első Magyar Hanglemezgyár nyilvánvalóan készített hangfelvételeket az első világháború kitörése után, a korai magyar hanglemezsajtó viszont már nem tudott hírt adni ezekről.¹⁶

Az említett lapokban megjelent júliusi lemez hirdetések számadatai után jókora hézagot találunk az Első Magyar Hanglemezgyár jelenleg ismert lemezeinek számsorában. Bármilyen, a cégre vonatkozó dokumentáció hiányában sajnos csak hipotéziseket állíthatunk fel: vagy elkészült e 128 hangfelvétel, csak nem ismerjük az adataikat, vagy pedig 1914 júliusának végén – esetleg augusztusában –, a háború kitörésével egy időben egy új, magasabb matricaszámsort indított el a gyár a 12472 számról a 12600-ra ugorva. Mindkét lehetőségnek van realitása, hiszen egyrészt sok lemezadatot nem ismerünk a korai magyar hanglemeztörténetből, másrészt viszont számos példát találunk újonnan indított számsorokra is. A kerek számmal kezdődő, ezáltal könnyen megjegyezhető számsor indításában szinte biztosan közrejátszott a háború aktualitásának reklámerejét kihasználó céges politika is.

A világháború kitörése után még 21 felvétel biztosan el kellett hogy készüljön a cégnél, ebből tizenkilencnek ismerjük legalább a címét (*1. táblázat*). Mivel az Első Magyar Hanglemezgyár magáncég volt, a repertoárt kevésbé valamiféle hivatalos, az államapparátus felől jövő propagandacélú elvárás, mint inkább az eladhatóság reménye irányította – legalábbis ennek ellenkezőjét egyelőre nem tudjuk forrásokkal alátámasztani. Magyarországon – jelenlegi adataink szerint – nem fordult elő

- 13 A *Zenekereskedelmi Közlöny* mint „Szakközlöny a beszélőgép, hanglemez, hangszer-ipar, és kereskedelem[,] a zeneműkiadás és kereskedelem valamint rokonszakmák részére” a korai magyar hanglemeztörténet legfontosabb írott sajtóorgánuma volt. 1911. március 1-től 1914 júliusáig havonta egyszer jelent meg a hónap legelején, a főszerkesztő dr. Marton Sándor, a felelős szerkesztő Sas Náci volt, a szerkesztőség Budapesten, a Károly krt. 24. szám alatt működött. A lapban különféle zenei és zenekereskedelmi tárgyú írások mellett kotta-, fonográf-, gramofon- és hanglemez hirdetések kaptak helyet.
- 14 A *Magyar Hanglemez Újság, magyar beszélőgép és hanglemez ipari és kereskedelmi szakközlöny, Gramofon tulajdonosok lapja* 1913. október 1-től 1914. június 15-ig havonta egyszer jelent meg a hónap közepén. A szerkesztőség először az Első Magyar Hanglemezgyár címen (VII. Práter u. 53.), majd a második számtól kezdődően a VII. Kertész u. 44. címen működött. A lap ingyenes terjesztése (az első szám címlapján: „Gramofon tulajdonosok ingyen kapják”), a szerkesztőség és az Első Magyar Hanglemezgyár címének kezdeti egyezése, a lap címdali illusztrációja és a Special Record lemezcímke mintájának azonossága, valamint a lap tartalma alapján a *Magyar Hanglemez Újság* az Első Magyar Hanglemezgyár saját reklámkiadványa lehetett. Az újságban lemez hirdetések mellett gramofonokkal és lemezekkel kapcsolatos írások is szerepeltek.
- 15 Ugyanakkor a *Magyar Hanglemez Újság* 1914. júniusi száma is már „szövetkezeti szám” volt, a Hangya Szövetkezetek számára, s az előző számhoz képest új hirdetések már nem jelentek meg benne. Júliusban nem jelent meg új szám, pedig az Első Magyar Hanglemezgyár 1914 augusztusában még készített új felvételeket.
- 16 Összevetésképpen érdemes megjegyezni, hogy a német *Phonographische Zeitschrift*, az angol *The Voice* (a The Gramophone Company házi kiadványa) és *Talking Machine News*, valamint az amerikai *Talking Machine World* folyóiratok tovább tudtak működni a világháború alatt. Ez a forráshelyzet jelentős különbséget eredményez az egykori kiadványok adatainak meglétében.

az, ami Ausztriában, ahol Ferenc József 1915. december 14-én egy rövid beszédet lemezre mondott a Lindström cég számára, jótékonyági céllal, a császári és királyi osztrák hadiözegek és hadiárvák alapítványa javára.¹⁷

Matricaszám	Cím	Előadó (együttes)
12600–12601	<i>Rákóczi-induló</i>	ismeretlen
	<i>Klapka-induló</i>	ismeretlen
12602–12603	<i>Radetzky-induló</i>	ismeretlen
	<i>Prinz-Eugen-Marsch</i>	ismeretlen
12604	<i>Gott erhalte. Deutschland über Alles. Heil dir im Siegeskranz</i>	katonazenekar és ének
12605	<i>Die Wacht am Rhein</i>	katonazenekar és ének
12606	<i>Magyar himnusz</i>	katonazenekar
12607	<i>Ima a táborban</i>	katonazenekar
12608–12609	<i>Ferenc Jóska azt izente</i>	ismeretlen
	<i>Ferenc Jóska nem mehet a táborba</i>	ismeretlen
12610–12611	<i>József főherceg megszemléli a hadba induló csapatokat</i>	ismeretlen
	<i>Auffenberg-induló</i>	ismeretlen
12612	<i>Drágám így kellett lenni</i>	Király Ernő, cigányzenekar
12613	<i>Kard és rózsza</i>	Király Ernő, cigányzenekar
12614	<i>Megpróbáltam nálad nélkül élni</i>	Király Ernő, cigányzenekar
12615	<i>Mintha piros rózsza eső hullana az égből</i>	Király Ernő, cigányzenekar
12616	<i>Megállj, megállj, kutya Szerbia!</i>	Király Ernő, cigányzenekar
12617	<i>ismeretlen</i>	ismeretlen
12618	<i>ismeretlen</i>	ismeretlen
12619	<i>Indulnak a honvédek</i>	Göndör Aurél és társulata
12620	<i>Megállj, megállj, kutya Szerbia! Illusztrált felvétel</i>	Göndör Aurél és társulata

1. táblázat. Az Első Magyar Hanglemezgyár (Special Record) 1914. augusztusi hangfelvételei

17 A hangfelvételtől ld. bővebben: Christian Liebl: „Die Carl Lindström AG und die 'Stimmporträts des Kaisers und der Heerführer'”. In: Pekka Gronow–Christiane Hofer (eds.): *The Lindström Project. Contributions to the history of the record industry*. Wien: GHT, 2010 (Beiträge zur Geschichte der Schallplattenindustrie. Vol. 2), 48–51. – Winston Churchill 1918 novemberében rögzített egy beszédet a His Master's Voice számára, erről ld.: Rust: i. m., 8. [számozatlan oldal].

Akárcsak a külföldi cégek saját hazájukban,¹⁸ az önálló magyar lemezgyár is magyar és osztrák hazafias dalok és katonaindulók, valamint Ferenc Jóska-nóták felvételeivel indította útnak a katonákat. Az Első Magyar Hanglemezgyár ugyanakkor a világháború egyik első áldozata lett. A nyersanyaghiányt mutatja, hogy a háború kitörése után készült lemezek címkéjén az addigi arany helyett fekete színű a felirat.¹⁹ A július 31-én elrendelt általános mozgósítást vélhetően a hanglemezgyár munkásai sem kerülhették el,²⁰ nagy valószínűséggel ennek tudható be, hogy az Első Magyar Hanglemezgyár rövidesen csődbe ment,²¹ 1915-ben elkezdődött a felszámolása.²²

2. Hangfelvételek a világháború kitörése után – a datálás lehetőségei

A külföldi lemezcégek szintén nehéz, ha nem is ennyire lehetetlen helyzetbe kerültek a világháború kitörésekor. A The Gramophone Company osztrák és német fiókjai elérhetetlenné váltak az angliai *Head Office* számára.²³ A cégen belüli jelentésekben már a háború kitörését követő hónapokban szó esik arról, hogy a gramofonkereskedelem leszálló ágba került, az emberek inkább félre próbálják tenni a pénzüket.²⁴ 1914. augusztus 4-én feldühödött párizsiak megtámadták és felgyújtották a német Lindström-konzern párizsi fiiláléját,²⁵ ugyanezen lemezcég varsói kirendeltségét az orosz hadsereg katonái foglalták el. A Lindström-konzern angliai (hertfordi) lemezgyára a brit kormány ellenőrzése alatt 1916-ig folytathatta a tevékenységét, akkor a kormány rendeletben állította le a cég ottani tevékenységét.²⁶ Hasonlóképpen történt Németországban: a The Gramophone Companyhoz tartozó Deutsche Grammophon AG üzemeit a háború elején ellenséges – angol – tulajdonnak nyilvánították, lefoglalták, majd később, 1917-ben elárverezték.²⁷

A nagyobb európai lemezcégek – például a Lindström és a Pathé – a világháború kitörése után az ekkor még semleges Amerikai Egyesült Államokban próbál-

18 Nagyjából egy tucat különböző lemezen jelent meg a világháború kitörésekor a brit, a francia, a belga és az orosz himnusz, a *The Entente Cordiale* induló, a *Namur March*, a *Drake's Drum*, az „Onward, Christian Soldiers” stb. Az angol háborús kiadványokról részletesen ír Blake: i. m., 18.

19 Az eddigi egyetlen, korábbi felvételeket tartalmazó, de fekete betűs címkéjű Special-hanglemez, amellyel találkoztam (12395 és 12396 matricaszámokon), nem kizárt, hogy a háború kitörése után készült újrakiadás.

20 Ellentétben például a The Gramophone Companyval, amelynek csak 14 alkalmazottja csatlakozott az önkéntes brit hadsereghez, ld: Martland: *Recording History*, 207.

21 Jól mutatja a lemezgyárak közti tőkekülönbséget, hogy a The Gramophone Company a világháború kitörése után nem sokkal felajánlotta az egyik, a City Roadon álló régebbi épületét a londoni városi gyalogezred (City of London Regiment) számára, lásd. Blake: i. m., 25.

22 *Központi értesítő*, 1915/70. a bejegyzés dátuma: 1915. augusztus 11. Ld. továbbá: Veöreös: i. m., 37. Oldal Gábor szerint a vállalat csak 1917-ben szűnt meg teljesen, ld.: Oldal: i. m., 6.

23 A bécsi fiók 1922-ben visszatért a His Master's Voice kötelékébe, azonban a német piacon ekkor már más módon volt jelen a HMV. Ld.: Martland: *Diss.*, 416. és 418.

24 Martland: *Diss.*, 416.

25 Blake: i. m., 25.

26 Uott.

27 Martland: *Diss.*, 416., valamint Oldal: i. m., 6.

koztak új piacot nyitni.²⁸ Ennek köszönhetően Amerikában fellendült a gramofonipar, 1917-ben már negyvenhat jelentős gramofont és hanglemezt gyártó vállalat működött.²⁹ S a The Gramophone Company céges irataiból és statisztikáiból is az derül ki, hogy az 1914–1915-ös év mélyrepülése után újra beindult a lemezkereskedelem,³⁰ minden bizonnyal annak is köszönhetően, hogy a londoni közönség már 1914 szeptemberében megvásárolhatta a hazafias műsort tartalmazó lemezeket.³¹

A magyarországi hanglemezyártás rendkívül nehéz helyzetbe került, bár a szakirodalom – a források korábbi feldolgozatlansága miatt – néhány esetben talán túlzottan is sötét képet fest. Mint azt láttuk, az Első Magyar Hanglemezyár a világháború kitörését követő hetekben csődbe ment. A *Képes magyar hanglemez-történet* című kötetben az Eufon rt.-hez kötődő lemezmarkák kapcsán olvashatjuk, hogy az első világháború teljesen tönkretette a magyar céget.³² A Diadal Record diszkográfiájának előszavában az áll, hogy a lemez cég tevékenysége a világháború kitörésével megszűnt.³³ A magyar hanglemeztörténeti szakirodalom nagy része csak 1914-ig tárgyalja a magyar és magyar vonatkozású lemezcégek tevékenységét, ez is azt sugallja, hogy Magyarországon a háború kitörésével befejeződött a hangfelvételi tevékenység.³⁴

A valóság azonban az, hogy a külföldi lemezcégek 1914 augusztusa után is készítették magyar vonatkozású hangfelvételeket részint Magyarországon, részint pedig külföldön. A szakirodalom ezeket nem tárgyalja, elsősorban a források hozzáférhetőségének és datálásának nehézségei miatt. A források hiányáért egyértelműen az első világháború a felelős, elég csak arra gondolnunk, hogy 1914. augusztus 4-től kezdődően a The Gramophone Company londoni központjába nem érkeztek meg az addig heti rendszerességgel küldött, a cég magyarországi hangfelvételeiről és lemezeladásairól készített heti és havi beszámolók, az adatokat utólag, a háború után próbálták meg feltölteni.³⁵ A különböző lemezcégek feltehetőleg elpusztult hangfelvételi könyveit is csak fordított irányban, a fennmaradt hanglemezek alapján tudjuk rekonstruálni. A pontosabb felvételi dátumok sajnos nagyrészt ismeretlenek, pedig ezek alapján lenne vizsgálható a hanglemezipar háború alatti

28 Ekkor indult Amerikában a Lindströmhöz tartozó OkeH lemezmarca, a Pathé pedig New Yorkban nyitott új présüzemet, ld.: Blake: i. m., 26.

29 Oldal: i. m., 6.

30 Martland: *Diss.*, 426.

31 Uott, 420.

32 *Képes magyar hanglemez-történet*, 38.

33 Lásd: Simon Géza Gábor: „Bevezető”. In: Bajnai Klára–Simon Géza Gábor–Borsos Tibor: *A „Diadal” Hanglemezyár története és diszkográfiája*. Budapest: JOKA, 2010, XII.

34 Molnár Tibor a *Sztereó* magazinban megjelent cikksorozatának első részében az 1914 előtti, második részében pedig már a világháború utáni felvételekről ír, ld.: Molnár Tibor: „Gramofónia 1. A magyar hanglemezyártás kezdete és az Első Magyar Hanglemezyár”, *Sztereó*, III/2. (1996. április–május), 34–35. és uő: „Gramofónia 2. A magyar hanglemezyártás az első világháború után”, *Sztereó*, III/3. (1996. augusztus), 42. Veöreös Enikő publikálatlan magyar összefoglalásában csak 1914-ig követi a magyar hanglemeztörténet eseményeit, utána a húszas évek elejére tér rá, ld.: Veöreös: *A magyar hanglemezyártás története...*, 5–11.

35 Alan Kelly: *The Gramophone Company Limited. His Master's Voice. General Catalogue*. CD-ROM, a szerző kiadása, 2000. Suf-L.doc, 693.

reakcióideje. Persze mivel a külföldi cégek csak időről időre küldtek hangmérnököt Magyarországra, nem is beszélhetünk folyamatos hangfelvételi tevékenységről. A lemezek tartalma alapján leginkább a *terminus post quem* határozható meg, ebben történelmi események, valamint színpadi művek bemutatói nyújtanak támpontot. Hasonló segítséget kapunk a datáláshoz a Favorite Record esetében, hiszen tudjuk, hogy e lemezárka jól ismert, hölgyalakot ábrázoló lemezcímekjét 1914. július 30-án védették le Budapesten.³⁶

Az Első Magyar Hanglemezgyár háborús hangfelvételein még nem találunk kifejezetten angol- és franciaellenes célzásokat, lehetséges, hogy ezek a lemezek közvetlenül a háború kitörése után, augusztus első napjaiban készültek. Az első, már biztosan 1914 augusztusának közepe után megvalósult hangfelvételi ülés alkalmával készült hangfelvételek Solti Hermin négy, Diadal lemezmárkán megjelent hangfelvételét tartalmazzák.³⁷ E négy hangfelvételből három hagyományos kuplé, azonban a negyedik, *Francia-orosz-angol utáztatok* című kabarédalban már találunk világháborús utalásokat: Solti Hermin egy rövid szöveges bevezető után egy-egy versszakot énekel a francia, az orosz s az angol fronton tapasztalt fiktív „élményeiről”. Az, hogy Oroszország mellett már Anglia és Franciaország is ellenséges országgént szerepel, nyilvánvalóvá teszi, hogy a felvétel 1914. augusztus 12., az Anglia és Magyarország közti hadiállapot kihirdetése után kellett, hogy készüljön.

1915 júniusa utánra datálható – a szintén Diadal-lemezen megjelent – *A bersaglieri* című kétrészes, zongorakiséretes kabarészám felvétele,³⁸ melyen Olaszország már ellenségként szerepel, s a szöveg már Isonzóra is utal. A datálást alátámasztja a mindössze nyolc matricaszámmal későbbi, tehát feltehetőleg ugyanekkor készült *Mister Neutral*³⁹ című kabarészám tartalma, hiszen itt az ekkor még semleges Amerikából érkező tudósító a lengvid és przemysli eseményekről beszélget az orosz cárral. Hasonlóképpen történelmi esemény segít datálni Sas Náci IV. Károly király koronázása (1916. december 30.) alkalmából írott magyarnótájának (*Károly király, öreg Karcsi*) hangfelvételét. *A népfelkelő*⁴⁰ című kupléban pedig egy, az 1917. augusztusi tarnopoli eseményekre utaló célzás segíti a felvétel dátumának meghatározását.

36 29108. számon, *Központi Védjegy Értesítő*, 1914. VII. füzet 621. ld. továbbá: *Képes magyar hanglemez-történet*, 29.

37 Zerkovitz Béla: *A semmeringi quartett*, Zerkovitz Béla: *Csokolom a szíved csücskét*, Weiner István: *Mamuska kuplé* és Weiner István: *Francia-orosz-angol utáztatok*, előadja Solti Hermin és a Royal Orfeum Zenekara. A *Csokolom a szíved csücskét* és a *Mamuska* felvételén egy, valószínűsíthetően a Royal Orfeum együttesének tagjaiból álló, de a lemezcímén nem jelzett férfiak is közreműködött. Diadal Record D 1417 és D 1418, matr. 58043–58046. – A Diadal Record történetéről lásd: Bajnai–Simon–Borsos: *A „Diadal” Hanglemezgyár története és diszkográfiája*. A Diadal-lemezek éppen a háborús kiadványokat is érintő matricaszám-problematikáját részletesen tárgyaltam: Szabó: *1914 hangjai*

38 Weiner István: *A bersaglieri*. Előadó: Virág Jenő és Weiner István. Diadal Record D 1444, matr. 58094–58095.

39 Hetényi-Heidberg Albert–Harsányi Zsolt: *Mister Neutral*, I-II. Előadja Gyárfás Dezső, zongorán kíséri Hetényi-Heidberg Albert. Diadal Record D 1447, matr. 58102.

40 Irving Berlin–Weiner István: *A népfelkelő*. Előadja Steinhardt Géza zongorakisérettel. Favorite Record 1-27825, matr. 15958.

Az operettek a 20. század első harmadában – aktualitásuknak és népszerűségüknek köszönhetően – a lemezipertoár fontos és kurrens részét képezték.⁴¹ Népszerűségük pedig a háború kitörése után sem csökkent, sőt inkább növekedett.⁴² A lemeze rögzített operettrepertoárt végignézve tehát világosan követhető, mely lemezcég meddig tudott aktív maradni a háború idején Magyarországon:

	Budapesti bemutató	EMH (Special (magyar))	Beka (Diadal) (német)	Favorite (német)	Gramophone Co. (angol)	Columbia (amerikai)
Jacobi: <i>Szibill</i>	1914. 02. 27.	11943–11946	58979	[n. a.]	15639L–15641L	68126–27
Lehár: <i>Végre egyedül</i>	1915. 02. 20.	–	[n. a.]	[n. a.]	–	68174
Kálmán: <i>Zsuzsi kisasszony</i>	1915. 02. 27.	–	58069	15580–15583	–	68370
O. Straus: <i>Legénybúcsú</i>	1915. 09. 22.	–	58091	15596, 15598	–	68402
Szirmai: <i>Mágnás Miska</i>	1916. 02. 12.	–	58117–58118	15645–15651	–	68482, 68485
Berté: <i>Három a kislány</i>	1916. 04.23.	–	58111–58112	15743–15750	–	[n.a.]
Kálmán: <i>A csárdáskirályné</i>	1916. 11. 03.	–	–	15873-tól	–	68547–68552
Fall: <i>Sztambul rózsája</i>	1917. 06. 27.	–	–	15942–15945	–	68613–68619
Lehár: <i>Pacsirta</i>	1918. 02. 01.	–	–	15980–15982	–	68675–76
Szirmai: <i>Gróf Rinaldo</i>	1918. 11. 07.	–	–	–	–	68686–87

2. táblázat. Operettek magyar hanglemezen az első világháború éveiben (kivonat)

A táblázat adatait végignézve külön vizsgálatot érdemel az angol és amerikai lemezcégek háború alatti magyarországi tevékenysége, hiszen Magyarország a The Gramophone Company, valamint később az amerikai Columbia Records szempontjából ellenséges országnak minősült. Mégis mindkét cég adott ki 1914 és 1918 között magyar hanglemezeket, akkor is, amikor már az anyaországuk had-

41 Az operettbemutatók és operettfelvételek közti szoros összefüggésről részletesebben írtam az operett századfordulós énekstílusát tárgyaló tanulmányomban: Szabó Ferenc János: „Valójában milyen is a ’könnyed operett-stílus’?”. In: Ignác Ádám (szerk.): *Műfajok, stílusok, szubkultúrák. Tanulmányok a magyar populáris zenéről*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2015. 41–56.

42 Mint ahogy a *Három a kislány* és *A csárdáskirályné* budapesti bemutatói utáni sajtóvisszhangból közzismert, ld. N. N.: „Utazás a ’Három a kislány’ körül”, *Színházi Élet*, V/19. (1916. április 30–május 7.), 1–9., ide: 1.; N. N.: „A csárdáskirályné”, *Színházi Élet*, V/40. (1916. november 12–19.), 1–7., ide: 1–2.

ban állt az Osztrák–Magyar Monarchiával. E felvételek egy része persze nem Magyarországon készült. A Gramofon társaság világháború alatti magyar lemezeit 1915-ben Berlinben, 1916-ban és 1917-ben pedig New Yorkban vették fel⁴³ – ezért hiányoznak róluk az aktuális budapesti operettslágerek –, míg a Columbia párhuzamosan egyrészt Budapesten, másrészt pedig szintén az Amerikai Egyesült Államokban készített magyar vonatkozású hangfelvételeket.⁴⁴ S érthető, hogy míg Berlinben rögzíthettek hazafias, a háborús hangulatot erősítő hangfelvételeket – például Pap Zoltán *Áldassék a király* című néphimnuszát 1915-ben, melyet a tartalomhoz illő egyedi lemezcímkével adtak ki⁴⁵ –, az angol nyelvterületen készült magyar hanglemezek repertoárja kevésbé harcias. Az 1915 és 1918 közti amerikai magyar repertoárt leginkább magyar nóták, kuplék és egyházi énekek alkotják.

3. Háborús repertoár és háborús hangulat Magyarországon – zenés felvételek

Már a Diadal Record 1914. évi műsorán megfigyelhető a magyar közönség zenehallgatási szokásainak hirtelen megváltozása. A világháború kitörése után készült jelenleg ismert lemezeken túlnyomórészt indulókat, kabarészármokat és -dalokat, eleinte lelkesítő, később inkább elégikus hangvételű dalokat, szononokat, magyarnótákat és hangjátékokat, valamint a háborútól gyakran független kuplékat és operett-részleteket találunk. Feltűnhet, hogy – legalábbis jelenlegi adataink alapján – operafelvétel nem készült a háború éveit alatt Budapesten,⁴⁶ magyar egyházzenei felvétel is csak New Yorkban.⁴⁷

43 Lásd Alan Kelly katalógusait: *The Gramophone Company Limited. His Master's Voice. General Catalogue*. CD-ROM, a szerző kiadása, 2000.

44 A Columbia háborús években készült lemezeinek matricaszámai jól elkülöníthetők három csoportra. Ezek közül a 40 ezres matricaszámokon található az amerikai felvételek, például Bartóky Matild és Hegedüs Lajos énekesek hangfelvételei a háború későbbi éveiből.

45 Pap Zoltán: *Áldassék a király*. Előadó: Budai Izsó. The Gramophone Company 15-12875, matr. 17918L. A felvétel Berlinben készült. A lemezcímke reprodukciója szerepel a *Képes magyar hanglemeztörténet* című kötet borítóján.

46 A jelenség különösen szembetűnő annak fényében, hogy Wlassics Gyula szerint a háború első évében bizonyos vidéki városokban (Kassa, Nagyvárad) éppen az operaelőadások arattak nagyobb sikert, ld.: ifj. Wlassics Gyula: „A színház és a háború”. Különlenyomat: *Budapesti Szemle*, 1915/463. Budapest: Franklin-társulat, 1915, 9. – Környei Béla, a Magyar Királyi Operaház tenoristájának a BeKa lemezcég 58027–58031 matricaszámokon rögzített, Diadal lemezmárkán megjelent 1914-es hangfelvételeinek datálásáról lásd részletesebben Szabó: *1914 hangjai*. 1915-ben és 1916-ban Budai Izsó, a Magyar Királyi Operaház magánénekes és Bartóky Matild, az Operaház korábbi énekművésze készített hangfelvételeket a The Gramophone Company számára, de ezek között nem találunk operarészletet, csak magyarnótákat és katonadalokat. A ma Szerbiához tartozó Fehértemplomban (Bela Crkva) született Anton Arnold (1881–1954) operaénekes – később a bécsi Staatsoper magánénekes – magyar nyelven, „Boldogok, kik az igazságért szenvednek” szövegkezdettel lemeze énekelte Kienzl *Der Evangelimann* című operájának „Selig sind...” kezdetű áriáját (Favorite Record 1-025673, matr. 15914), azonban a felvétel a környező matricaszámok alapján szinte biztosan nem Budapesten, hanem Bécsben készült (ugyanekkor készült Arnold és Grete Holm német nyelvű, a *Die Rose von Stambul* részleteiből készített két hangfelvétele).

47 Hegedüs Lajos 1917-ben készített egyházzenei hangfelvételeiről ld.: Szabó Ferenc János: „Templomi énekektől a 'Templomi kar'-ig. Vallásos énekek magyar hanglemezen (1900–1920)”, *Magyar Egyházzene*, XX/1. (2012–2013. ádvent-karácsony-hanuka), 43–54.

Más országok világháború alatti lemezrepertoárjával összehasonlítva ez mindenképpen jelentős különbség. Külföldön, még ha egy időre háttérbe is szorult, mégsem állt le teljesen a komolyzenei hangfelvételek készítése. Elég csak Edward Elgar példájára gondolnunk, hiszen az angol zeneszerző és a The Gramophone Company több évig tartó együttműködése éppen 1914-ben kezdődött. Elgar többek között a belgiumi harctéri eseményekre reflektáló *Carillon* című művét is lemezre vezényelte az ősbemutató utáni hónapban, 1915. január 29-én.⁴⁸ Némi magyar vonatkozása is van egy, a háborút közvetlenül megelőző, de recepciótörténetét tekintve a háborúval is kapcsolatba kerülő jelentős komolyzenei hangzó emlékek: különös egybeesés, hogy éppen 1914 augusztusában jelent meg a híres, Arthur Nikisch által vezényelt első teljes szimfóniafelvétel, Beethoven ötödik szimfóniájának harmadik és negyedik része.⁴⁹ Mint azt Brian Rust írja, Nikischt az angol újságok „the Hun”-ként emlegették, s valószínűleg ez is befolyásolhatta a lemez recepcióját.⁵⁰

A magyar közönség ezzel szemben elsősorban magyar nótára, kuplékra és szonokra, a hadiélmények átélését, illetve feldolgozását elősegítő illúziókeltő hangjátékokra, vagy az operett könnyed szórakoztatására vágyott. Az Első Magyar Hanglemezgyár háborús felvételei között több katonainduló is szerepelt (lásd az 1. táblázatban a 281. oldalon). A jelenség nem egyedülálló: a háború kitörésekor egész Európában a katonaindulók, katonazenekarok által játszott nemzeti himnuszok voltak a legnépszerűbb lemezek.⁵¹ A szövetségesek összetartozását is jelezték ezekkel, így került lemezre 1914 augusztusában Budapesten a magyar mellett a német himnusz,⁵² Bécsben az *Österreichische Volkshymne* és a *Deutschmeister Marsch* mellett a *Vivat Hungaria*,⁵³ s hasonlóképpen Stuttgartban a *Porosz vagyok* című katonainduló.⁵⁴ Ez utóbbi lemez – német eredete ellenére – a 70 ezres magyar katalógus számsorába illeszkedő kiadási száma (70878) és magyar címe alapján is elsősorban a magyar lemezboltokba lett szánva.

Nemcsak az indulófelvételek voltak a lelkesítés eszközei, hanem az induló-jellegű nóták is, különösen azáltal, hogy ezeknek énekelhető szövege is volt. Visszaemlékezésekből is tudjuk, hogy a háború kitörését követően rendkívül népszerű volt a lelkesítő, verbuváló hangvételű *Megállj, megállj, kutya Szerbia* című

48 Edward Elgar: *Carillon*. Vezényel a szerző. HMV 2-0522 és 2-0523, matr. A18274f és A18276f, ld.: Andrew Neill: „Elgar in the Recording Studio. 1914–1925”. Az *Elgar conducts Elgar. The complete recordings 1914–1925* című CD-kiadvány kísérfüzete. Music and Arts CD-1257, 15.

49 A katalógus reprintként megjelent: *Gramophone Records of the First World War. An HMV Catalogue 1914–1918*. North Pomfret: David & Charles Inc., [é. n.] [számozatlan oldalak].

50 Rust: i. m., 2. [számozatlan oldal].

51 Blake: i. m., 23.

52 Első Magyar Hanglemezgyár 12606 és 12604, ld. az 1. táblázatban.

53 Otto Sykora: *Vivat Hungaria*, Columbia Double-Face D 7456, matr. 68227; August Wilhelm Jurek: *Deutschmeister Marsch*. Columbia Double-Face D 7456, matr. 68228; *Österreichische Volkshymne* [a címke erősen sérült, nehezen olvasható], Columbia Double-Face D 7455, matr. 68234. A felvételeken a Cs. és Kir. 67. gyalogezred zenekara játszik, vezényel Hermann Dostal.

54 *Porosz vagyok*. Előadó: ismeretlen katonazenekar. The Gramophone Company, 70878, matr. 17044 1/2 L.

dal.⁵⁵ Több lemezcég is kiadta,⁵⁶ az Első Magyar Hanglemezzár két verzióban is: a századelő legnagyobb magyar lemezzárja, Király Ernő cigányzenekari kísérettel énekelte lemezre, míg az amúgy kabaréjeleneteket előadó Göndör Aurél és társulata egy hangjátékszerű verzióban rögzítette. A hangjáték csupán keretezi a nótát: előtte trombitajel és a csatába induló katonák rövid párbeszéde hangzik el, majd a nóta végeztével a trombitajel megismétlődik. A dal a háború előrehaladtával egyértelműen veszített a népszerűségéből, a háború végén, 1918-ban Kosztolányi Dezső már „a háború első, gyalázatos nótája”-ként említette.⁵⁷ Nem véletlen, hogy 1915-től kezdve már nem találkozunk vele hanglemezen.

Nemzetközileg is ismert volt, így hosszabb ideig tudott a lemezzár része maradni a *Rosa, wir fahren nach Lodz* refrénű indulódal, zeneszerzőjének csak Verau vezetékneve ismert, német szövegét Fritz Löhner-Beda – később Lehár Ferenc és Ábrahám Pál librettistája – írta.⁵⁸ A dalt több lemezcég is repertoárjára vette, a bécsi Favorite német és magyar nyelvű énekelt verzióban is kiadta, közvetlenül a háború kitörését követő hónapokban.⁵⁹ A dal *Rózi gyerünk Lodzba* címváltozattal, Diadal márkán megjelent cigányzenekari felvételét nehéz datálni, de vagy 1914 őszén, vagy 1915 nyarán készülhetett.⁶⁰ A jelenleg hozzáférhető adatok alapján 1916-ban Berlinben is készült egy zenekar-kíséretes felvétel belőle, mely a The Gramophone Company közép-európai katalógusának részeként, tehát az Osztrák–Magyar Monarchia lemezzárján jelent meg.⁶¹

A katonaindulók és hasonló lelkesítő dalok azonban Magyarországon feltűnően hamar eltűntek a lemezzárjáról. A jelenleg ismert adatok alapján a világháború éveiben készült utolsó magyar indulófelvétel a Columbia lemezzárnál jelent meg, az 1915 végén készült felvételen a Magyar Királyi I. Honvéd Gyalogezred zenekara egy *Bolgár hadi indulót* játszik Fricsey Richárd vezényletével,⁶² a hanglemez kiadására nyilván Bulgária 1915. októberi hadba lépése kínálta az alkalmat. A háború későbbi éveiben már ilyen politikai vonatkozású lehetőség sem adódott új in-

55 A dalról és ismertségéről ld. pl.: Turnowsky Sándor: „A tömeg és természete”, *Korunk*, 1930. január, 1–10. online hozzáférés: http://epa.oszk.hu/00400/00458/00250/1930_01_5069.html (letöltve 2014. november 5-én); Lengyel Dénes: „Az ősök nyomában”, *Művelődés*, 2007. december, online hozzáférés: <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=479> (letöltve 2014. november 5-én); Szabó Dániel: „Katonadalok és az első világháború”, *Aetas*, 2007/1., 44–62., ide: 48–49.

56 Az Első Magyar Hanglemezzár két különböző felvételén kívül pl. Újváry Károly, Nyári Rudi cigányzenekarának kísérettel. Favorite Record 1-025594, matr. 168.

57 Kosztolányi Dezső: „Visszajáró dalok”, *Pesti Napló*, 69/264. (1918. november 10), 11.

58 A dal később a *Die Abenteuer des braven Soldaten Schwejk* című filmsorozat részeként vált széles körben ismertté, később Fritz Muliar is feldolgozta. Ld. bővebben: Mahringer: i. m., 94.

59 Verau–Fritz Löhner-Beda: *Rosa, wir fahren nach Lodz*. Előadja Újváry Károly és a Favorite zenekara, Favorite Record 1–025184, matr. 177. Magyar nyelven: *Rózi, Lodzba megyünk*. Előadja ismeretlen énekkar a Favorite zenekarának kísérettel, Favorite Record 1–23658, matr. 178., illetve 198. A magyar felvételen csak a refrén hangzik el énekelve.

60 *Rózi gyerünk Lodzba*. Előadja Kozák Gábor cigányzenekara. Diadal Record D 1442, matr. 58090.

61 *Rosa, wir fahren nach Lodz*. Gramophon Orchester mit Gesang. The Gramophone Company [Schallplatte Gramophon márkán] 70915, matr. 18558L.

62 *Bolgár hadi induló*. Előadó: Magyar Kir. I. Honvéd Gyalogezred zenekara, vezényel Fricsey Richárd. Columbia Records D 7542, matr. 68435.

dulófelvétel készítésére, de a közhangulat sem indokolta katonaindulók hangfelvételeinek elkészítését.⁶³

A korai magyar hanglemez-repertoár egyik legjelentősebb részét képezik a magyarnóta-felvételek. Nemcsak azért, mert az általában cigányzenekarral, ritkábban zongorával kísért szólóénekes hangja a kezdetleges hangfelvételi technikával is viszonylag jól rögzíthető volt, hanem a magyar nóták rendkívüli népszerűsége miatt is.⁶⁴ A lemezrepertoárnak ezen szelete a háború éve alatt sajátosan összerosódik a sanzonokkal. A 20. század első két évtizedében számos olyan refrénes, strofikus szerkezetű, de – még zongorakíséretes leírás esetén is – magyar nótás, cigányzenés gesztusokkal (cimbalomszerű arpeggiók, klarinétfutamok) és harmóniákkal kísért műdal keletkezett, amely mind zenei sajátosságait, mind pedig előadásmódját tekintve félúton található a sanzon és a magyar nóta között.⁶⁵ Ráadásul ezeknek a felvételein a háború alatt rendszerint cigányzenekarok játszották a kíséretet, és népszerű énekes előadók – Király Ernő, Újváry Károly, Nádor Jenő – mindkét műfajban tevékenykedtek. Jelen tanulmányban a magyar nótákat és a sanzonokat zenei szempontból nem elemzem, elsősorban a címadások és szövegek háborús utalásait vizsgálom. Az elemzés eredményeit a teljes repertoár ismerete nélkül természetesen nem lehet véglegesnek tekinteni, de bizonyos tematikus tendenciák így is jól kimutathatók.

Az 1914 és 1918 közti repertoárt vizsgálva jól megfigyelhető, hogy a háború éve alatt évről évre más témájú nóták kerültek lemezre. Már 1914 őszén felvettek szomorú, katonaelet-tematikájú magyar nótákat (lásd az 1. táblázatban Király Ernő hangfelvételeit). E nóták korai jelenléte azonban a lelkesítő hangfelvételek mellett inkább még csak azt jelzi, hogy a világháború aktualitásával eladhatónak tekintették őket. Újváry Károly *Magyar szabadság* című nótája 1914 őszén került lemezre,⁶⁶ feltehetőleg akkortájt is keletkezhetett. Bár a nóta lassú, szomorú hangvételű, a szövege – szintén Újváry Károly szerzeménye – inkább hazafias-lelkesítő.

Később, a háború elhúzódásával a szomorú magyar nótát vagy elégikus sanzont tartalmazó lemezek száma jelentősen megnövekedett. A dalszövegek eleinte a hátszág szempontjából értelmezték a háborút. A fronton harcoló katonákra gondoló hazaiak körében olyannyira népszerű volt az *Ott, ahol a Dnyeszter vize zúg*, hogy több felvételen is forgalomba került a háború első évében.⁶⁷ A Diadal számá-

63 A győzelemre álló vagy a háborúba később belépő országokban ez a jelenség persze éppen ellenkezőleg mutatkozott: Philip Sousa *Hands Across The Sea* című indulójának 1917 tavaszi, az Amerikai Egyesült Államok hadbalépésekor készült felvétele rendkívüli népszerűségnek örvendett a tengerentúlon. Ld.: Rust: i. m., [7. számozatlan oldal].

64 A The Gramophone Company budapesti képviselőjének vezetője, Heinrich Conrad a cég londoni központjának 1911. december 9-én írott levelében hosszan ecseteli a magyar nóták népszerűségét. EMI Archives Trust, budapesti vonatkozású céges levelezés 1911-ből, 2. doboz, 5069.

65 A később említésre kerülőkhöz képest ismertebb példa erre a műfaji keveredésre Zerkovitz Béla *Léha nóta* című szerzeménye, mely mindkét műfaj előadói stílusában megállja a helyét.

66 Újváry Károly: *Magyar szabadság*. Előadó: Újváry Károly, Nyári Rudi cigányzenekara. Favorite Record 1-025598, matr. 172.

67 Marthon Géza: *Ott, ahol a Dnyeszter vize zúg*. Előadó: Újváry Károly, Kozák Gábor cigányzenekara, Favorite Record 1-025612, matr. 15559; valamint Király Ernő, ifj. Berkes Béla cigányzenekara, Columbia D-7474, matr. 68376. A Favorite-felvétel 1914 végén, a Columbia-felvétel 1915. február után készült.

ra Sárosi Mihály énekelt lemezre számos magyar nótát 1914 végén vagy 1915 elején, közte a *Messze földön, idegenben* és a *Messze mentél, nagyon messze* címűt.⁶⁸ Ez utóbbit Király Ernő is lemezre vette 1915-ben, ifj. Berkes Béla cigányzenekarának kíséretével.⁶⁹

A háború második évében már keserűbb hangulatról árulkodnak a dalcímek. A csatába induló vagy éppen onnan visszatérő katonákra utaló *Estére indul az ezred* – melynek két felvétele is fennmaradt 1915 végéről, illetve 1916 tavaszáról⁷⁰ – szintén a magyar nóta és a sanzon közti átmenet példája: zeneileg inkább keringőlyüktetésű sanzonnak minősül, ugyanakkor énekes előadásmódja – a sanzonokéhoz képest erőteljesebb, kevésbé beszédszerű hangadás –, illetve elsősorban cigányzenekari kísérete alapján magyarnóta-szerű kompozícióként is említhető. A katonák elhúzódo távollétére célozhat a *Hiába üzented, hogy elfeledtél régen* cím, a front és a hátsország viszonyát még mindig a hátsország szempontjából nézve.⁷¹ 1916 tavaszán a Columbia lemezein már a katonahalál a téma. Király Ernő nótáiban *Fehér fakeresztek* jelennek meg,⁷² s ő éneklő lemezre a *Ha meghalok, nótaszóval temessenek* című nótát is.⁷³ Szintén a háborús veszteségekre, sebesülésekre utal Kun László 1916 novembere után lemezre rögzített dalának a címe: *Ha benyitom [az] István kórház kapuját*.⁷⁴

Némi bizakodásra, a pozitív változás reményére utal a háború harmadik évében lemezre énekelt *Károly király, öreg Karcsi* című nóta szövege, melyben az elhunyt Ferenc József az égből lenéz, s „le is szólt, hogy Károly fiam, azzal a jó magyar néppel híven tarts ki, / Úgy, ahogy én Jóska lettem, úgy leszel majd te is egyszer öreg Karcsi”.⁷⁵ Ezután viszont – jelenlegi adataink alapján – eltűnnek a nóták és a sanzonok a Favorite Record repertoárjáról, s a cég kínálatának gerince az ope-rett és a kabarédal marad. Az egyik utolsó, még egyértelműen a háborúhoz köthető dal Szirmai Albert 1917 végén rögzített *A messzi olasz ég alatt* című szerzeménye, melyet a Columbia lemezcéggel kizárólagos szerződésben álló Király Ernő énekelt lemezre.⁷⁶

68 Sas Náci: *Messze földön, idegenben*. Előadó: Sárosi Mihály, Diadal D 1430, matr. 58070; Ányos Laci: *Messze mentél, nagyon messze*. Előadó: Sárosi Mihály, Diadal D 1425, matr. 58058; ill. Király Ernő, ifj. Berkes Béla cigányzenekara, Columbia D-7505, matr. 68383.

69 Ányos Laci: *Messze mentél, nagyon messze*. Előadó: Király Ernő, ifj. Berkes Béla cigányzenekara, Columbia D-7505, matr. 68383.

70 Leitner Pál: *Estére indul az ezred*. Előadó: Sziklai József, Diadal Record D 1459, matr. 58120 (1916. április után); valamint Újváry Károly, Kozák Gábor cigányzenekara, Favorite Record 1-025642, matr. 15630 (1915-1916 fordulója).

71 *Hiába is üzented, hogy elfeledtél régen*. Előadó: Sziklai József, Diadal Record D 1458, matr. 58137.

72 Sas Náci: *Fehér fakeresztek*. Előadó: Király Ernő, ifj. Berkes Béla cigányzenekara, Columbia D-7540, matr. 68492.

73 Ányos Laci: *Ha meghalok, nótaszóval temessenek*. Előadó: Király Ernő, ifj. Berkes Béla cigányzenekara, Columbia D-7581, matr. 68524.

74 Kun László: *Ha benyitom István kórház kapuját*. Király Ernő, ifj. Berkes Béla cigányzenekara, Columbia D-7595, matr. 68578.

75 Sas Náci: *Károly király, öreg Karcsi*. Előadó: Újváry Károly, Kozák Gábor cigányzenekara, Favorite Record 1-025664, matr. 15880.

76 Szirmai Albert *A messzi olasz ég alatt*. Előadó: Király Ernő, ifj. Berkes Béla cigányzenekara, Columbia D-7608, matr. 68635.

4. A háborúélmény nagyvárosi feldolgozásának hangzó eszköze: a kabaré (dal)

Mint arra már fentebb hivatkoztunk, az operett a gondolatok elterelése, illetve a mesébe, illúzióba menekülés által a háborúélmény feldolgozásának egyik módja volt. Ugyanezt a célt szolgálta, csak éppen másképp, a háborún való viccelődés, nevetés: a háborús témájú kabaréjelenet és kabarédal. Már 1914 augusztusában humoros felvételekkel ütök el a helyzet komolyságát az előadók, s az, hogy még 1917–18-ban is készülnek új kabaréfelvételek Magyarországon, jelzi, hogy a háború végéig nem csökkent ezek népszerűsége.

Elejtett célzásaikkal, valamint karikírozott aktuális témáikkal talán éppen ezek a kabaréfelvételek árulnak el legtöbbet a hátszín, a világháború alatti Budapest és a háborús események kapcsolatáról. Solti Hermin fentebb említett *Francia-orosz-angol utánzatok* című felvételét „a [nyári] szünet alatt volt alkalmam az ellenséges lövészárkokat meglátogatni, hogy megtudjam, milyen ott a hangulat” mondattal indítja, ezután először Franciaországról, majd Oroszországról, végül Angliáról énekel egy-egy, az adott országon és nyelvén gúnyolódó szövegű („coquette [a felvételen kiejtve: kokettö] – a fene megett...”); „Haccaccaré, haccacár, nagy cőreszben van a cár”) versszakot refrénnel, az egyes versszakokban politikusok – például Raymond Poincaré és René Viviani – nevét is kifigurázva. A kuplé zenéje is az adott országról alkotott sztereotipikus képek karikatúrája: Franciaország esetében gyors, könnyed, indulós lejtésű dallamot, az orosz versszakban lassabb, rusztikus, szinte tenyeres-talpas táncot, míg az utolsó, londoni verzióban lassabb, nyugodtabb páros ütemű táncot (korai foxtrotot?) hallunk. A zenei és nyelvi humor, valamint a tánczene és a háborús tematika együttes alkalmazása érzékletesen mutatja a háború kitörését közvetlenül követő hangulatot.

Az ugyanekkor, 1914 augusztusában készült, s a címében a katonai egyenruha színére utaló kétrészes kabarészám, a *Csukaszürke ember*⁷⁷ a népszerű „Ujjé a Ligetben nagyszerű” refrénnel kuplé aktualizált szövegű, a fentiekhez hasonlóan a háborúval viccelődő paródiájával indul (1. kotta a 292. oldalon), majd prózában folytatódik. Gyárfás Dezső „öreg zsidó”-ként jellemzi magát, aki nem túl bátor módon, egy „ha mindnyájunknak el kell menni, hát jó, hát elmegyünk” vállrándítással tekint a háborúra, hozzátéve, hogy őt már ötven éve kidobták a sorozáson, mert alkalmatlan volt a katonaságra, hiszen lúdtalpa volt – a kezén. Ennek ellenére „trenírozza” magát a katonáéletre, a szabadban (azaz a Lichthofban) alszik, s a megfelelő uniformisra is ügyel: „Mindenem csukaszürke, még a fehér ingem is. Négy hétig tartott, mire csukaszürke lett.” Szavai – ahogy a háborún viccelődik – ironikusan az abban való részvétel elkerülésének vágyáról, általában is a háborúellenességéről szólnak.

Gyárfás Dezső saját „háborús” menüjét is felsorolja, benne az ellenséges országokra, illetve az ekkoriban ismert hadi eszközökre utal: „Délben is csupa harcias

77 *Csukaszürke ember*, I-II, előadja Gyárfás Dezső. Diadal Record D 1423, matr. 58055–58056.

Uj - jé! A csa-tá-ba' nagy - sze-rú. Uj - jé! A csa-tá-ba szép. A

szerb meg a musz-ka meg lesz rak-va, nem lé - te-zik an-nál egy fi - no-mabb hecc.

1. kotta. Csukaszürke ember, I, előadja Gyárfás Dezső. Diadal Record D 1423, matr. 58055.

étel. Előételnek ruszli (persze fej nélkül), szerb rostélyos, angol bélszín (jó vére-sen), túrós srappel, mákos haubic [...]”. Az országok és fegyvernek felsorolásá-ból annak a folyamatnak is a nyomára bukkanhatunk, ahogy a világháború már a kitörésekor kitágította az emberek érdeklődését, és figyelmüket egyre inkább a há-borús hírekre irányította. Gyárfás – a háborús sajtóhíradások stílusát is parodizál-va – felsorolja, ki mindenki lépett már be a háborúba, és sajátos, zsidó identitáshu-morral átalakított ország- és népnéparódiái bár kitalált országokról szólnak, még-is világosan mutatják, hogy az emberek a hírekből egyre több távoli népről, országról kerestek és valószínűleg szerezhettek is információkat: „Bizon’ má’ elég vóna a háborúból, pedig lesz ez még cifrább is. Épp most értesültem az abszolút megbízhatatlan forrásból, hogy az angoloknak sikerült megnyerni néhány rézbőrű indián törzset [...]. A sameszopotámiai sameszek is fellázdattak, és Pészach-Amerikából átkelve [...] Sabesszíniában offenzívába léptek.” A hangfelvétel végén pedig – különösen az eddig elhangzottak alapján – a formailag lelkes és lelkesítő zárószavakból érezhető háborúskepticizmus szól: „Mit mondjak maguknak? Szó-val a háború még bonyolódik. Azért nem kell félni, mi hála Istennek, von Beruf nagyon jól állunk. Ha ez sokáig így megy, akkor már nemsokára Péterváron fo-gunk táncolni. A viszontlátásra Moszkvában!”

A magyar szóhasználatban „csukaszürke” katonai uniformis osztrák hangle-mezen is előfordul, azonban a magyar és az osztrák lemez összevetése jó példa az ausztriai és magyarországi háborús közhangulat különbségére, legalábbis arra, ami ebből a hanglemezeken lecsapódott. A *Die graue Felduniform*⁷⁸ című lelkesítő, a háború komolyságát inkább elbagatellizáló dal inkább hívogatja a háborúba az em-bereket, mintsem komolyan vetetné azt.⁷⁹ Hangulatát valamelyest visszaadja a második versszak szövegének egy részlete:

78 *Die graue Felduniform*. Columbia Records D-7491, matr. 68426, a hangfelvétel 1915-ben készült. CD-n megjelent: „...und die Kugel macht bum bum!” *Humoristische Lieder, Propagandaufnahmen und Märsche aus der Zeit des Ersten Weltkriegs*, Wien: Verlag Militaria, [2009]. – A dal szövegének a következő oldalon idézett formája már egy szövegváltoztatás eredménye. Jelenleg ismert legkorábbi felvétele 1914-ben Berlinben készült Max Kuttner előadásában (Gramophone Co. 522574, matr. 17177L). A szövegvál-toztatás mögött egyértelműen a háború áll, hiszen a korábbi felvételen az ellenségek között nem sze-repelnek a Katzlmachernek gúnyolt olaszok, hanem a „Russen, Serben, Katzlmacher” sor helyén „Russ’ Franzos’ und Englisch[...]” áll, az utolsó szó nem érthető. A felvétel hozzáférhető online: <https://www.youtube.com/watch?v=jBP-IQ20jY> (letöltve 2015. július 2-án).

79 Különös, hogy Paul Mahringer a „Rosa, wir fahr’n nach Lodz” szövegével szembeállítva ezt a dalszö-veget „brutálisabbnak” minősíti, lásd. Mahringer: i. m., 94.

Auf dem Hahn ein leichter Drucker
und die Kugel macht bum bum.
Russen, Serben, Katzlmacher
Fallen wie die Fliagen [sic] um.⁸⁰

Ezzel szemben a *Csukaszerű ember* egy, a háborút inkább humorral bemutató és értelmező kabarészám, jellegzetes zsidó identitáshumorral, s a végén ráadásul némi, a háború értelme iránti szkepticizmussal.

Gyárfás Dezső 1914 őszén egy saját, nem sokkal korábban lemezre rögzített kabarészámát is paródia tárgyává teszi: az 1914 tavaszán két lemezoldalra rögzített *Mozi felvevő* című kabaréjelenetét *Háborus mozi felvevő* címmel újítja fel.⁸¹ A háború mindkét hangfelvételen jelen van: Gyárfás 1914 tavaszán még a balkáni háborúval viccel, 1914 őszén azonban már a világháborúval. A hangfelvételek szövege szerint az egyik lábát a balkáni háborúban egy ágyúgolyó vitte el – még jó, hogy jött egy másik ágyúgolyó, amely visszahozta azt –, az utóbbi alkalommal pedig a fejét vitte el egy ágyúgolyó, így lecsatolható pótfejet kapott helyette.

A háború éveinek előrehaladtával egyre élesebbé vált a gúny, egyre kiélezettebbé, szúrósabbá a humor a kabaréfelvételeken. Az olasz hadba lépés után készült *A bersaglieri* című kuplé felvételén Olaszország még a háború kezdetén megjelent felvételeken tapasztalhatónál is erősebben maró gúny tárgya lesz. Az énekelt kuplé szövege: „Ó bersaglieri, öt nagy baj éri” szavakkal kezdődik, ezután a „Soldato italiano – utáliánó”-ként bemutatkozó Virág Jenő olasz szemszögből tárgyalja a háború eseményeit: „Mi a háború elkezdettó forte, fortissimo, crescendo, furioso. De nemsokára piano, pianissimo, decrescendo, morendo, morendo...”. Előadásában az olasz gyalogos katonából (bersaglieri) „bőrszag-lieri”, D’Annunzióból a börtönszengből kölcsönzött szóvéggel „Dannunstrigó” lesz (nem mellesleg az ő költeményeivel töltik az olasz bombákat). Persze rögtön hozzáteszi, hogy nem szükséges neki olaszul beszélnie, hiszen remekül tud „budapestínó”, az elmúlt években sokat volt Budapesten „mint majommutogató, mint verklitológató, mint planétahúzogató, mint cipőtisztogató, mint fagyaltnyalogató”. Az olasz kultúra terjesztését azonban úgy hálálták meg a magyarok, hogy „háborút hagytak maguknak tőlünk üzenni”. Ezen a hangfelvételen már az olasz katona gyengesége, gyávasága a vicc tárgya, hiszen az a sorozáskor annyira félt, hogy az édesanyjához küldték pihenni, de ezután mégis el kellett mennie az „Iszonyzóhoz” és a „Kidoberdóhoz”. A hangfelvétel végén pedig így szól: „Na, de most kezdődik a mi nagy offenzívánk. És fogadni merek, hogy két hét múlva diadalmasan bevonulunk a Laibachi fogolytáborba.”

A háború még későbbi szakaszáról tanúskodik Steinhardt Géza – a kuplészövegek tartalma és az operettbemutatók által körülhatárolható datálás alapján –

80 „Egy könnyed nyomás a ravaszon / S a golyó: bum-bum! / Oroszok, szerbek, macskaevők [olaszok] / Mint a legyek, úgy hullanak.” „...und die Kugel macht bum bum!” *Humoristische Lieder, Propagandaaufnahmen und Märsche aus der Zeit des Ersten Weltkriegs*, CD-kísérőfüzet, Wien: Verlag Militaria, [2009], 11.

81 Diadal Record D 1368, matr. 58992–58993. és D 1422, matr. 58053–58054. Az e hangfelvételek datálásával kapcsolatos problémákról ld. bővebben Szabó: *1914 hangjai*.

1917 végén vagy 1918 legelején rögzített hangfelvétel-sorozata. A népszerű énekes-komikus Favorite márkájú lemezeken megjelent kupléfelvételei, paródiái a korszak ízléséről és hangulatáról is tanúskodnak: az ismert dallamokra alkalmazott, sokszor meglehetősen pajzán szövegekben rendre a háborúból hazalátogató és a frontra visszamenni egyáltalán nem vágyó, vagy a frontról a hátszói létre hazagondoló katona alakja jelenik meg, itt a háború már egyértelműen negatív kontextusba kerül. Az *Irigylem az Abelesz Mórt*⁸² lövészárokban lévő katonája irigykedik a Budapesten maradt kereskedőre. A frontról tér haza *Az én dadám*⁸³ katonája, s a szabadság végeztével szomorúan konstatálja, hogy vissza kell térnie a harctérre. A már említett *A népfelkelőben*⁸⁴ pedig a főszereplő a sorozás és a bakaélet szépségeiről, de még inkább veszélyeiről énekel, az 1917 augusztusi tarnopoli eseményekre célozva „Az apám se azért csinált magának oly sok gondot, hogy én Tarnopolnál ássak magamnak egy *Deckungot*”.

Az előzőeknél még különlegesebb a *Mamuska, mamuska*⁸⁵ és az *Így kívánja az én feleségem*⁸⁶ esete, hiszen az ezekben parodizált dalok eredetileg is háborús kuplék voltak, az előbbi a már említett, 1914 őszén lemezre is rögzített *Mamuska*,⁸⁷ az utóbbi pedig az *A muszkákat hogyan dolgoztassam*.⁸⁸ A *Mamuska* mindkét szövegváltozata magán viseli a háború éppen akkor aktuális lenyomatát: az 1914 őszi verzióban a hazatérő férj egy tiszt kardot talál a hálószobájában, de még mielőtt gyanút fogna, a feleség megmagyarázza a helyzetet: a férj nemsokára meg fog jelenni a pótsorozáson, s mivel biztosan be is viszik katonának, már előre megvette neki a kardját. A férj a paródiában is rosszkor érkezik haza, de ezúttal egy katonát talál a felesége szekrényében. A feleség ügyeskedő magyarázatában még meg is dicséri az urát, hiszen ez a katona „eltűnt a harctéren, a veszteségi lajstromban benn volt a múlt héten. Apus, te nagy szolgálatot tettél a hazának. No hallod, egy katona eltűnt és te megtaláltad!”

Az 1915 nyarán vagy őszén készült lemezről ismert *A muszkákat hogyan dolgoztassam* című kuplé szövegében egy magyar hölgy énekel az orosz hadifoglyokkal kapcsolatos problémákról – lévén hogy munka helyett inkább a leányokra kíváncsiak –, az 1917–18-as paródiában bár a pajzánság megmaradt, de a vicc már keser-

82 Zerkovitz Béla–Weiner István: *Irigylem az Abelesz Mórt!* Előadja Steinhardt Géza zongorakísérettel. Favorite Record 1-27824, matr. 15957.

83 Weiner István: *Az én dadám.* Előadja Steinhardt Géza zongorakísérettel. Favorite Record 1-27828, matr. 15961.

84 Irving Berlin–Weiner István: *A népfelkelő.* Előadja Steinhardt Géza zongorakísérettel. Favorite Record 1-27825, matr. 15958.

85 Weiner István: *Mamuska, mamuska.* Előadja Steinhardt Géza zongorakísérettel. Favorite Record 1-27827, matr. 15960.

86 Weiner István: *Így kívánja a feleségem.* Előadja Steinhardt Géza zongorakísérettel. Favorite Record 1-27823, matr. 15956.

87 Weiner István: *Mamuska.* Előadja Solti Hermin férfikarral és a Royal Orfeum zenekarával. Diadal Record D 1418, matr. 58045.

88 Weiner István: *A muszkákat hogyan dolgoztassam.* Előadja Gyárfás Dezső zongorakísérettel. Diadal Record D 1449, matr. 58099.

édes, a humorizálásra a hátországbeli élelemhiány szolgáltatja az alapot (2. kotta). A tej után a későbbi versszakokban a tojás, a libazsír, a tyúkhús is előkerül, természetesen mindegyik kettős – valós és pajzán – kontextusban.

Más asz-szo-nyok ó-rák-hosz-szat áll-nak, a-míg egy kis te-jet be-vá - sárl-nak.

Az én nöm ezt más-kép-pen csi - nál - ja, a te-jes jön min-dig ó-hoz - zá - ja.

2. kotta. Weiner István: *Így kívánja a feleségem*. Előadja Steinhardt Géza zongorakísérettel. Favorite Record 1-27823, matr. 15956.

Matricaszám	Cím	eredeti
15956	Így kívánja az én feleségem	Weiner István: <i>A muszkákat hogyan dolgoztassam</i>
15957	Irigylem az Abelesz Mórt	Zerkovitz: <i>Irigylem a kannibál nőt</i>
15958	A népfelkelő	Irving Berlin: <i>Alexander's Ragtime Band</i>
15959	Sír a kislány a Balaton partján	[magyar nóták]
15960	Mamuska, mamuska	Weiner István: <i>Mamuska</i>
15961	Az én dadám	[egyelőre ismeretlen]
15962	Steinhardt mulat I	[magyar nóták]
15963	Steinhardt mulat II	[magyar nóták]

3. táblázat. Steinhardt Géza háborús paródiái Favorite-lemezeken (1917–1918)

5. A háborúélmény otthoni feldolgozásának hangzó eszköze: a hangjáték

A kabarélemezek elsősorban a gúny, a vicc eszközével közelítenek a háborúhoz. A közhangulat más rétegét mutatják be a háború történéseire közvetlenül reagáló hangjátékok, melyek nem csak a hazai, de a nemzetközi lemezrepertoárra is jellemzők voltak.⁸⁹ Az ilyen lemezek iránti keresletet mutatja, hogy a kiadók – a várható bevétel reményében – nem sajnálták a pénzt a sokszereplős hangfelvételek költségeire. Egy-egy ilyen felvételen ugyanis nemcsak egy szólista és esetleg egy zongorakísérő szerepel, hanem több prózai színész, adott esetben egész prózai együttes, és – a puskalövések imitálása érdekében a szükséges mennyiségben felüli ütőhangszeresekkel kiegészített – fúvószenekar, vagy cigányzenekar is megszólal. Szabadtéri eseményeket jelző hangzatos címeik ellenére e felvételek nyilvánvalóan

⁸⁹ Blake: i. m., 27–28.

stúdióban készültek,⁹⁰ a hitelesség illúziójának keltése, a megfelelő hangulat előidézése érdekében adott esetben akár harangokat – feltehetőleg csőharangokat – és harmóniumot is használtak.

Tematikájukat, tartalmukat és hangkészletüket tekintve e hangjátékok nem túl változatosak: eleinte a katonaelet, a harctéri események hangzó megjelenítésével próbálkoztak, később inkább a hátországbeli hangulatot idézték fel. A katonaelet hangzó kelléktárából szinte sosem hiányozhat a katonainduló, a trombitajel, vezényszavak, s a hangfelvétel végén vagy a nótázás és mulatás, vagy a *Himnusz*, esetleg a *Szózat* eléneklése. Arányait tekintve nagyobb a katonaeletet bemutató hangjátékok száma, mint a hátországban játszódóké, ami persze nem meglepő: ezeket a lemezeket elsősorban a hátországbeliek vásárolták, s őket jobban érdekelték a fronton zajló eseményeknek még az ilyen kérdéses hitelességű lenyomatai is. E hazafias, időnként igen szentimentális hangjátékok mind zeneileg, mind tartalmukat tekintve szegényesek, inkább kor- és kultúrtörténeti dokumentumként tekinthetünk rájuk. Mai értékítéletünk felől nézve nehezen érthető, de az akkori – film és rádió előtti – médiakörnyezetben a városi gramofontulajdonosok ezeket hallgatva képzelhették el maguk számára a frontot, a harcokat. A *Sabác bevétele* című lemezen⁹¹ például egy katonainduló hangjai felett katonai vezényszavak és puskalövések hangzának el, ezzel mutatva be az 1914. augusztus 14-i hadi eseményt.⁹²

Nem sokkal változatosabb, ráadásul talán a túlzásig is szentimentális a Columbia lemezcég 1915 elején készült kétrészes hangjátékfelvétele, melyet *A hazáért* címmel Wagner hangszerkirály adott ki saját nevével ellátott hanglemezen, a felvétel 1915 első hónapjaiban készült.⁹³ A hangfelvétel tartalma félúton áll a háború kitörését követő eufória és az 1915 későbbi hónapjaitól kezdődő egyre sötétebb, a háború nehézségeit egyre komolyabban vevő hangulatvilág között. A főszereplő egy ifjú testvérpár, akik közül a fiatalabbik, Pista, még csak 19 éves. Az első lemezoldalon még magyar nótás mulatságot hallunk, az idősebb testvér hozza a hírt, hogy jön a szerb, meg a muszka: „Hát nem hallottad, hogy kidobolták? Kitört a háború. Minden katonaviselt férfi huszonnégytől negyvenkettőig azonnal induljon.” A fiatalabb testvér életkora alapján nem lenne hadköteles, de ő is el akar menni katonának, önként jelentkezik a seregbe: „Ha kell, meghalok a királyért, a

90 Jelenlegi információink szerint az egyetlen valóban szabadtéren, „élesben” rögzített első világháborús lemezfelvétel Lille közelében készült 1918. október 9-én, ld.: Rust: i. m., 9. [számozatlan oldal].

91 *Sabác bevétele*. Ismeretlen előadó-együttes. Lyrophon, számok nélküli lemez. Jelenlegi adataink alapján diszkográfiai tényekkel nem tudjuk alátámasztani, de feltételezhető, hogy a háború kitörése utáni sietségnek tudható be az a hiba, hogy a *Sabác bevétele* kiadói- és matricaszám nélkül jelent meg. Számadatok hiányában a lemez datálása csak a tartalma alapján lehetséges. A hangfelvétel hozzáférhető online: <http://gramofononline.hu/listen.php?track=570326233> (meghallgatva 2014. november 6-án).

92 Hasonló módon adott alkalmat hangjáték megjelentetésére egy 1917. július 31-i csata, ezután jelent meg a *The Third Battle of Ypres* című hanglemez, ld.: Blake: i. m., 27.

93 *A hazáért, I-II*. Ismeretlen előadó-együttes. Wagner Hangszerkirály 602, matr. 68368–68369. A matricaszámok egyértelműen a Columbia lemezcég matricaszámsorába illeszkednek, de maga a lemez-címke mintázata is erősen hasonlít a Columbia-lemezek címkéjének mintájára. Köszönöm Christian Zwargnak, hogy segítette felderíteni ennek a lemeznek az adatait.

házáért és a magyar szabadságért.” Az eufórikus hangulatot jellemzi a lemezoldal befejezése: „Mindnyájan jelentkezünk, mind egy szálig.” A második lemezoldalon csatajelenetet hallunk, azonban korántsem olyan dicsőséges hangulatút, mint a *Sabác bevételében*. A trombitajel és a lövések után kiderül, Pista megsebesült, a lövedék a mellkasán érte. A csata zörejét egy lassú magyarnóta hangjai váltják fel, ezalatt haldoklik testvére karjaiban Pista, s küld üzenetet haza, édesanyjának. A felvételnek már egyáltalán nincs pozitív kicsengése.

Bár nem magyar hanglemezen jelent meg, mégis hungarikumnak minősül a *Schlacht in den Karpathen* című hangjáték, melyet szintén 1915-ben rögzítettek.⁹⁴ A felvételen két katona beszélgetésén keresztül az osztrák és a magyar katona hősiességének sztereotip képét tanulmányozhatjuk: a kozákok támadásakor az osztrák katona inkább a fedezékbe menekülne, míg a magyar huszár éppen ellenkezőleg cselekszik: „Honvédhusar reit’ niemals nicht zurück. [...] Schieß, Barátom, sie sind schon da.”

A közvélemény változására reagál, illetve arról tanúskodik a valószínűleg 1915 őszén készült, *Karácsony otthon 1915-ben* című kétrészes hangjáték.⁹⁵ A háborús világ, illetve a háborúban résztvevő emberek családjának egyértelmű kettészakadását jelzi a címben az „otthon” szó, hiszen a család egyik fele „otthon”, míg másik fele a fronton kell, hogy ünnepeljen. Az otthoni karácsonyi hangulatot egy betlehemes játék részletei idézik meg: kopogtatnak, az édesanya beengedi a betlehemezőket, ezután a „Csordapásztorok...” kezdetű karácsonyi dal hangzik el harmóniumkísérettel. A gyerekek távozása után a kisgyerek felteszi a kérdést édesanyjának: „Anyuskám! Ezeknek a gyerekeknek is a csatába’ van az apukájuk?” Az anya válaszában először hazafias hangot üt meg: „Bizony, fiam, az ő apjuk is ott van, mert most minden magyar embernek ott a helye.” A gyerek tovább kérdez:

- Aztán hozott a Kisjézuska apukának is olyan sok szépet?
- Igen fiam, a Jézuska mindenkire gondol, akit szeret.
- Ha minket is szeret a Jézuska, miért nem hozza nekünk haza Apukát? Már olyan nagyon régen nem láttuk!
- Ha jó leszel és imádkozol a Jézuskához, ő nagyon jó és meg fogja hallgatni egy jó kisfiúnak az imáját, és hazasegíti az apukádat.

Ezután azonban már nem a büszkeség uralkodik a hangfelvételen: előbb a kisgyerek, majd az édesanya egyre szenvedélyesebb imádságát hallhatjuk, amelyben a fronton harcoló édesapa és férj hazajöttéért könyörögnek.

A Columbia lemez cég specialitása lehetett a több lemezen kiadott hangjáték-sorozatok felvétele és forgalmazása.⁹⁶ Négy vagy hat lemezoldalra rögzített soro-

94 *Schlacht in den Karpathen*. Előadja a Zonophon együttese („Zonophon-Truppe”). Zonophon 18174, matr. 17479L. A felvétel 1915-ben készült.

95 *Karácsony otthon 1915-ben*, I-II. Ismeretlen előadók. Columbia Double-Face D-7485, matr. 68418–68419.

96 A Columbia Records hangfelvételi és üzleti tevékenységéről jelenleg csak sporadikus ismeretekkel rendelkezünk, a kutatás során szinte csak a meglévő hangfelvételekre támaszkodhatunk.

zataik különböző országok háborús hangulatának és tevékenységének lenyomatát őrzik. Az egyes részeknek külön címet adtak, ezek között a műfajból adódóan számos hasonlóság található. A lemezcég jelenleg ismert, Amerikában készült magyar felvételei között egyetlen háborús kivételként találunk egy négyrészes hangjátékot *Jelenetek a Nagy Világháborúból* címmel, melynek részei „Kumanovo bevétele után”, „Este a lövészárokban”, „Székelyvér” és „Előőrsön az olasz határon” voltak.⁹⁷ 1917 szeptemberében került forgalomba az a hatrészes, angol nyelvű hangjátéksorozat, melynek címei szinte párba állíthatók a magyar jelenetekkel: *Leaving for the Front* (Indulás a frontra), *In the Trenches* (A lövészárokban), *The Night Attack* (Az éjszakai roham), *The Big Push* (A nagy erőfeszítés), *For Valour* (A hősiességért [a Victoria Cross érdemrend]) és *Back Home in Blighty* (Haza Angliába).⁹⁸ Hasonló hangjátéksorozatról van adatunk a Columbia olasz felvételei között is.⁹⁹ Fölösleges persze bármilyen közvetlen kapcsolatot keresni a kiadványsorozatok között, a hasonlóságra maga a műfaj adta a lehetőséget.

1917 őszén készülhetett a kabaré és a hangjáték közötti átmenetnek is tekintendő, *Majd ha a fiúk haza jönnek* című kétrészes hangfelvétel, melyen Király Ernő, Solti Hermin és Gyárfás Dezső egy elképzelt, a háború befejezése után játszódó idilli jelenetet adnak elő cigányzenekari kísérettel.¹⁰⁰ A jelenetben Király a hazatérő katonát, Solti a feleségét, míg Gyárfás egy idősebb udvarlót, egy zsidó kereskedőt játszik. Az első lemezoldalon egy katonainduló szól a háttérben, mintha a győztesen hazatérő katonák felvonulásán lennének. A második lemezoldal helyszíne a Városliget, ekkor a zenei háttér már magyar nótás. A valóságban is házaspár Solti és Király családalapításban gondolkodnak, Gyárfás pedig jellegzetes zsidó identitáshumorról átítatott közbeszólásaival mulattatja a gramofonhallgatót. A mulatságos jeleneteket azonban éles váltással helyezi idézőjelbe a második lemezoldalt záró fél perc, amikor a *Himnusz* sorai alatt Király Ernő a következőket

97 Columbia E 2978–E 2979, matr. 44244–44247. Sajnos csak az egyik hanglemezt tudtam meghallgatni, amelyiken az első és a negyedik rész található. A felvétel pontos datálása egyelőre kérdéses, azonban némi támpontot adhat az „Előőrsön az olasz határon” egy mondata, mely szerint „idestova már két esztendeje verekedünk”. További adalék a datáláshoz, hogy a Victor lemezcég amerikai magyar kiadványai között szerepel ennek a hangjátéksorozatnak egy háromrészes variánsa (Előőrsön az olasz határon – Este a lövészárokban – Kumanovo), melyet 1916. november 8-án rögzítettek Camdenben (New Jersey), lásd: http://adp.library.ucsb.edu/index.php/matrix/detail/700003240/B-18197-Vorposten_an_der_italienischen_Grenze (letöltve 2015. július 2-án).

98 Blake: i. m., 27.

99 A magyar és az angol sorozatétól némileg eltér az Olaszország számára készített hangjátékok tartalma. A matricaszámok alapján itt nem beszélhetünk egységes sorozatról. A ismert hangfelvételek adatai: *Una visita del re al fronte* (A király látogatása a fronton), Columbia Records E 2570, matr. 42304; *Gli ultimi giorni di Gorizia austriaca* (Gorizia/Görz utolsó osztrák napjai), Columbia Records E 2829, matr. 42321; *Il re alle trincee* (A király a lövészároknál), Columbia Records E 2570, matr. 42323; és *Cecco Beppe all'inferno* (Ferenc Jóska a pokolban), Columbia Records E 2625, matr. 42326. Ezekről a felvételekről lásd bővebben: Alessandro Argenti: „Historische Schallplatten-Aufnahmen sind eine wichtige Quelle der Erinnerung”. In: Pekka Gronow–Christiane Hofer (eds.): *The Lindström Project. Contributions to the history of the record industry*. Vol. 3. Wien: Gesellschaft für Historische Tonträger, 2010, 162–171.

100 *Majd ha a fiúk haza jönnek*, I–II. Előadók: Solti Hermin, Király Ernő és Gyárfás Dezső. Columbia D-7600, matr. 68611–68612.

mondja: „Így álmodjuk meg előre a békés viszontlátás első boldog óráit. Ez a kép él a könnyes szívek mélyén és ennek a napnak érkezését sürgeti minden imádságos szavunk. Mikor egyetlen vágyunk végre teljesül, amikor a mi édes, aranyos fiaink hazatérnek.” Úgy tűnik, ekkor már a győzelem sem volt olyan fontos, mint a katonák hazatérése.

6. Lemez és marketing a háború éve alatt

A világháború elhúzódásával a Magyarországon legerőteljesebben jelen lévő német lemezcégek egyre nehezebb helyzetbe kerültek. Az angol tengeri blokád következményeképpen alapanyaghiány lépett fel – tudniillik a lemezek alapanyagát, a sellakot Indiából kellett behozni Európába –, így egyre kevesebb új lemez jelent meg.¹⁰¹ Ez az alapanyaghiány nemcsak az új lemezek, de a már meglévők szempontjából is végzetes következményekkel járt, ugyanis egyre gyakoribbakká váltak a lemezcégek, lemezkereskedők törött, sőt régi, „megunt” lemezek felvásárlását kínáló hirdetései.¹⁰² A magyar hanglemeztörténet sok értékes forrása pusztult el ekkor, adott esetben új lemezek alapanyagaként felhasználva. Ezzel párhuzamosan a kereslet is csökkent, annak ellenére is, hogy bizonyos hangfelvételek elején „előljáró beszéd” szólalt meg, amelyben a kiadó a lemezek vásárlására, a hazai lemezipar támogatására buzdította a közönséget.¹⁰³

Az új kiadványok számának csökkenése miatt a magyar lemezeken szereplő előadóművészek névsora jóval kevésbé változatos, mint a békeévekben volt. A ma ismert lemezek túlnyomó részén csak a legnagyobb lemezsztárok hallhatók. Az énekesek közül a Király Ernő–Solti Hermin házaspár mellett a nótaénekes Nádor Jenő és Újváry Károly – aki a háború éveiben nem mellesleg a Favorite Record művészeti vezetője is volt¹⁰⁴ – szerepelnek leggyakrabban hanglemezen. A nóták kíséretét a legtöbbször ifjabb Berkes Béla, ifjabb Banda Marci, vagy Kozák Gábor cigányzenekara látja el. A humoristák között pedig leginkább Gyárfás Dezső, Steinhardt Géza és Szőke Szakáll (Gerő Jenő) hangfelvételeivel találkozhatunk.

További előadók számára szinte csak egy-egy kiemelkedő operettsiker esetén nyílt hangfelvételi lehetőség, de ezek az előadók is többnyire népszerű, a háború előtt is ismert énekesek voltak, például Harmath Ilona (*Zsuzsi kisasszony*), Pataki Vilma (*Három a kislány*), Komlóssy Emma (*Csárdáskirályné*) vagy Della Donna Eugénia (*Sztambul rózsája*). A lemezcégek nem szívesen kísérleteztek új előadókkal, láthatóan az volt a cél, hogy a vásárlók a háború éve alatt is megvegyék a jól ismert énekesek új lemezeit.

A vásárlók kegyeiért folytatott harcban az is előfordult, hogy egy-egy felvétel erejéig korábban – éppen egyedi népszerűségük vagy előadó-művészeti tevékeny-

101 Blake: i. m., 25.

102 Például: „Figyelem! Régi és törött lemezeket jó árban bevesszük.” *Columbia 1917. évi hanglemez főjegyzék*. Számozatlan belső címlap.

103 Oldal: i. m., 6. – Eddigi kutatásaim során ilyen hangfelvétellel nem találkoztam.

104 Mahringer: i. m., 94.

ségük különböző területe miatt – lemezeken együtt nem szereplő művészeket hoztak össze. A fent említett *Majd ha a fiúk haza jönnek* című hanglemezen az énekes Király Ernő és Solti Hermin, valamint a humorista Gyárfás Dezső működik közre, a *Schwarz és Weisz a lövészárokban* című kabaréjelenetben pedig Gyárfás partnere a szintén rendkívül népszerű komikus, Szőke Szakáll.

Persze nemcsak a kiadványok számának csökkenése és a reklámtérték okozhatta bizonyos előadók mellőzését, hanem maga a háborús katonai szolgálat is. A *Színházi Élet* első háborús számában (1915. szeptember 5–12.) terjedelmes listát közölt a fronton lévő, illetve a háború első évében hősi halált halt színészekről, énekesekről.¹⁰⁵ A névsorban számos olyan előadóművész is találunk, akik a háború előtt gyakran szerepeltek hanglemezen, de a háború éveiben nem, például Vincze Zsigmond karnagyot, Szántó Gáspár operaénekest, vagy Gózon Gyulát. S e cikkből derül ki, hogy a háború kitörését követően miért csak 1916-ban állhatott újra a Favorite-lemezeken rendkívül gyakran szereplő Nádor Jenő a felvevőtőlcsér elé: 1915-ben frontszolgálatot teljesített.

Figyelemre méltó, hogy a háború a hirdetések kitalálásakor reklámtényezővé is vált. A Columbia Records 1917. évi magyar katalógusának címlapfotóján például katonák hallgatnak gramofonlemez a lövészárokban.¹⁰⁶ Ugyanebben a katalógusban Bihar Sándor, a Népopera kiváló basszbariton énekeese – sajnos máig lapangó – lemezeinél külön feltűntetik, hogy hősi halált halt.¹⁰⁷ Nem véletlen az sem, hogy Wagner „hangszerkirály”, hangszer- és gramofonkereskedő, s egyben a Columbia lemezcég magyarországi képviselője gramofonos címlappal publikálta Sas Náci két háborús magyarnótáját.¹⁰⁸ Valószínűleg szintén a háborús asszociációra számítva került hanglemezsre 1916–17 fordulóján a *Hindenburg bakacsárdások*¹⁰⁹ című kétrészes cigányzenekari táncsorozat, hiszen hanganyagának tartalmilag semmi köze nincs a világháborúhoz, azonban a lemezcímkén olvasható címről sokaknak azonnal a háború juthatott az eszébe.

Ez utóbbit, a háborús kontextusból ismert szó reklámerejét kihasználó üzleti fogást jól példázza Márkus Alfrédnek a háború éve alatt legalább két különböző kiadásban is megjelent *Zeppelin járók* című kupléja. Először Gyárfás Dezső énekelte lemezsre zenekari kísérettel 1914 őszén a Diadal Record számára,¹¹⁰ majd Favorite-lemezen is kiadták Újváry Károly előadásában, szintén zenekari kísérettel 1915 februárja után.¹¹¹ Gyárfás Dezső a legelső háborús felvételeivel, a már

105 N. N.: „A színházi világ a háborúban”, *Színházi Élet*, IV/1. (1915. szeptember 5–12.), 1–6.

106 *Columbia 1917. évi hanglemez fűjegyzék*.

107 Uott, 17.

108 Sas Náci: *Tábornéknél... Két magyar nóta* [1. Üzenet a táborból, 2. Három hervadt rózsá]. Budapest: Wagner hangszerkirály, [n. a.] lelőhely: Csorba Győző Könyvtár Zeneműtára.

109 *Hindenburg bakacsárdások*, I–II. Előadó: ifj. Banda Marci és cigányzenekara. Columbia D-7583, matr. 68555–68556.

110 Márkus Alfréd: *Zeppelin járók*. Előadó: Gyárfás Dezső, Fővárosi Orfeum Zenekara, vezényel a szerző. Diadal Record D 1419, matr. 58048.

111 Márkus Alfréd: *Zeppelin járók*. Előadó: Újváry Károly, Favorite nagy zenekar. Favorite Record 1-025629, matr. 15584.

említett magánszámokkal egy időben, közvetlenül Solti Hermin *Francia-orosz-angol utáztatok* című lemeze után készítette a felvételt. Bár az ismert komikusnak e dalban lett volna alkalma a háborúval viccelődni – a német hadsereg már 1914. augusztus 5-én bevette a Zeppelint mint hadeszközt –, mégsem tette. A dal Harsányi Zsolt által írott szövege a felvételen a következőképpen hangzik el:

Járhat tőlem fenn az égen felhő, nekem a szellő nem imponál.
 Akinek van bátorsága kellő, az vígan dalolva száll.
 Elrepülök mint kis tarka lepke, a fellegekbe visz a ballon,
 S a földi emberek felett lebegve, kacag le derék hajóm.
Zeppelinén járok és útitársra várok,
Hogy nékem partner egy se jusson, azt nem képzelem.
Csak beszállni tessék és töltsük itt az estét.
Jöjjön, jöjjön, repüljön velem.

Csakhogy itt a férfinak mi jusson, hogyan mulasson, ezt kérdezem.
 Két meleg kezét ki simogasson, ha senki sincsen velem?
 Itt a szív szerelmesebben dobban, jó lesz itt roppant egy fess legény [?].
 És itt tudnám csak mondogatni jobban, Te édes, várlak én!
Zeppelinén járok...

A későbbi felvétel a Kálmán Imre *Zsuzsi kisasszony* című operettjének részleteiből készült budapesti felvételeket követi, innen tudható a hangfelvétel elkészültének legkorábbi dátuma, 1915 februárja.¹¹² A későbbi felvételen ugyanez a szöveg hallható, a második versszakban egy apró – az első felvételen kissé zavaros részt érthetőbbé tevő – változtatással:

Csakhogy itt a férfinak mi jusson, hogyan mulasson, ezt kérdezem.
 Két meleg kezét ki simogasson, ha senki sincsen velem?
 Itt a szív szerelmesebben dobban, jól összeroppan egy fess leány.
 És itt tudnám csak mondogatni jobban, Te édes, imádlak ám!
Zeppelinén járok...

A későbbi felvétel szövegében sem találni tehát semmilyen háborús célzást, legföljebb a férfikar refrénbeli bekiabálásának – a „jöjjön” szavak erőteljes, ritmizált megismétlésének – tulajdoníthatnánk némi militáns felhangot. Maga a lemezre nyomtatott cím – *Zeppelinén járok* – azonban feltétlenül az első világháborúban bombázóként használt járművet juttatta a közönség eszébe.

Összességében elmondható, hogy a lemezcégek a lehető leghamarabb reagáltak a világpolitikai eseményekre. A háború aktualitása közvetlenül leginkább a prózai felvételeken, azaz a kabarészámokon és a hangjátékokon érződik. Mindkét esetben megfigyelhető, hogy a háború első évében készült felvételeken a főszereplő magyar civilek vagy katonák hozzáállása egyértelműen támadó volt: „Ha a muszkát meglátom, képen fotografálom, s odavetítem a fehér lepedőre...” – énekl

112 A *Zsuzsi kisasszony* ősbemutatója 1915. február 27-én volt a Vígszínházban.

Filmreiter Soma, a háborús operatőr a *Háborús mozi felvevő* bevezető- és zárókuplájában. Az *Ujjé, a Ligetben nagyszerű* háborúsra aktualizált refrénjében „a muszkát megverjük”, illetve „a szerb, s a muszka meg lesz rakva” mondatok hangzottak el. Mivel a gramofonlemez elsősorban a nagyvárosi kultúra lenyomata, ez a jelenség egybevág azzal, amit Szabó Dániel az első világháborús katonanótákról írott tanulmányában is hangsúlyoz, hogy tudniillik a nagyvárosi katonadalok jóval harciasabbak voltak, mint a vidékiek.¹¹³

A hangjátékokban a verbuválás és dicsőséges magyar győzelmek (*Sabác bevétel*) voltak a leggyakoribb események. Olaszország hadba lépése után viszont már az élc témáját sem a magyar hősiesség szolgáltatja, hanem inkább az olasz katona gyengesége. A hangjátékok hadba induló katonáit felváltják a hátszágbeli aggódó családtagok, a támadás, területfoglalás helyett már a hazatérés lesz a legfontosabb téma. Különös, hogy a magyar hadifogoly mint téma viszont – a katonanótáktól eltérően¹¹⁴ – a háború későbbi éveiben sem jelenik meg a hanglemezeken.

A jelenleg ismert hanglemezek alapján úgy tűnik, hogy a háborúból való kiábrándulásra leghamarabb Magyarországon került sor. Ahogy azt a *Rosa, wir fahren nach Lodz* esetében láttuk, a lelkesítő hangulatú dalok – induló- vagy más zenei karakterüktől függetlenül is – hosszabban maradtak népszerűek a Monarchia osztrák felében, mint Magyarországon, s Ausztriában még 1915-ben is rögzítettek a háborút és a katonaéletet kellemes színben feltüntető, a gyors győzelem és hazatérés reményével kecsegtető dalokat.¹¹⁵ Az pedig, hogy Angliában 1916-ig tartotta magát a lemezipar optimizmusa, és elsősorban verbuváló, biztató hangvételű dalokat vettek lemezre, valószínűleg annak is köszönhető, hogy a britek csak 1916-ban vezették be a kötelező katonaságot.¹¹⁶

A fentebb már említett *Schlacht in den Karpathen* című hangjáték kapcsán meg kell jegyeznünk azt, hogy az osztrák–magyar közös hadsereg valódi közösségéről eddigi ismereteink alapján kizárólag osztrák hangfelvételek tanúskodnak. A magyar hangfelvételekre a *Megállj, kutya Szerbia* „mert a magyar nem enged” verssora jellemző, a Habsburg-házat legfőlőbb a fent idézett „meghalok a királyért, a hazáért és a magyar szabadságért” formában említik – azonban Ferenc József rendre „király”, vagy „magyar király” megjelöléssel szerepel a hangfelvételeken –, míg a *Schlacht in den Karpathen* végén a következő hangzik el: „Österreich und Ungarn, die kämpfen Hand in Hand. Die geben ihr Leben fürs teure Vaterland. Und wär' von Feinden die ganze Welt zerfetzt, halt' öst'reich-ungarische Erd' mit Eisen fest!”¹¹⁷ Ugyanígy a *Waffenbrüderschaft*ról vall az inkább kabarészámnak minősülő

113 Szabó Dániel: „Katonadalok és az első világháború,” *Aetas*, 2007/1., 44–62., ide: 48.

114 Bereczky János: „Ő és új a háborús katonanótákban”, *Magyar Zene*, LIII/2. (2015. május), 185–206., ide: pl. 204.

115 Például: *Die graue Felduniform*, Columbia Records D-7491, matr. 68426., a felvétel 1915-ben készült; *Kinder, halt's mi z'ruck*, Zonophon 18178, matr. 17481L, a felvétel 1915-ben készült; *Wien, du Stadt meiner Träume –Kriegstext*, Zonophon 18156, matr. 17441L, a felvétel 1915-ben készült.

116 Blake: i. m., 19.

117 „Ausztria és Magyarország kéz a kézben harcolnak, életüket adják drága hazájukért. S ha az ellenség az egész világot is széttépné, Ausztria–Magyarország földje egyben marad, mint a vas.”

Politische Briefe című hangfelvétel 2. részének végén elhangzó konklúzióban „Österreich-Ungarn, Deutschland und die Türkei”.¹¹⁸

Magától értődő, hogy a háború előrehaladása is befolyásolta a zenehallgatási szokások változását, amely pedig irányította a keresletet. Már a korabeli brit gramofonszaklapok is észrevették, hogy a brit lemezpiacon igen jelentős tért hódított magának a jazzes tánczene, a szórakoztató zene, s különösen a frontra szállítottak ezekből a felvételekből nagy mennyiséget.¹¹⁹ A lemezrepertoár tanúsága szerint Magyarországon a háborús események nem ilyen irányba alakították a közízlést.

Jelenlegi adataink alapján a gramofonlemezeket Magyarországon nem használták hivatalos propagandára, belpolitikai célzások nem találhatók a hangfelvételeken. A háború a teljes lemezrepertoárnak csak egy részét érintette, az operettfelvételek még az aktuális operettek nyilvánvaló vagy áttételes háborús kontextusa ellenére sem minősíthetők a világháború közvetlen tanúinak. Szinte azt mondhatnánk, hogy a lemezipar Magyarországon inkább reklámnak tekintette a háborút, olyan aktuális eseménynek, mondhatni, látványosságnak, mint a mozi: amivel még inkább eladhatók az új kiadványok. Így próbálta meg túlélni magát a világháborút.

118 *Politische Briefe*, II. előadja: Richard Waldemar. Zonophon 18148, matr. 17418L. A felvétel 1915-ben készült.

119 Martland: *Diss.*, 434–435.

ABSTRACT

FERENC JÁNOS SZABÓ

“HUNGARIAN SOUNDS” FROM WARTIME

The First World War and the History of Hungarian Recordings

In this article I look at the years of the first world war from the aspect of the history of recordings. Here we can only take a look, since an acquaintance with the sources reveals an extraordinarily rich and varied area so far completely unresearched. Although the cataloguing of Hungarian recordings from the turn of the century is still at the preliminary stage, it is possible to identify when numerous early Hungarian recordings were made with the assistance of sources from a number of recording companies – in some cases primary sources, in other cases secondary ones – as well as periodicals of the period dealing with recordings, advertisements and the actual sound of the records. In this way we can study the policies of the companies regarding repertoire, and contemporary reaction to historical events along with changes in listening habits.

In short, we can state that the history of Hungarian recording was very much affected by the first world war. Not only the recordings actually issued can be explained by the war, but also some hiatuses in production. At the same time it also becomes clear that – despite the allegations found in some academic writings – not all recording companies ceased their Hungarian operations after 1914; many firms can be said to have kept producing recordings continuously right up till the beginning of the 1920s. Thanks to this we can know what sounding impression was left in Hungary by the first world war.

Ferenc János Szabó (1985, Pécs) musicologist, pianist. Secondary studies in choir conducting, composition and piano in Pécs and Budapest. Graduated with honours from the Ferenc Liszt Music Academy as a piano pupil of Jenő Jandó and Sándor Falvai in 2008. In the same year he started doctoral studies for DLA degree in piano playing and PhD in musicology (supervisor for both: Anna Dalos), and a master course in chamber music at Kunstuniversität Graz. In the first half of 2011 he worked as a contributor at the Liszt Ferenc Memorial Museum and Research Center. Since September of the same year he has been a junior researcher at the Institute for Musicology (Research Centre for the Humanities, The Hungarian Academy of Sciences). He has won several prizes at international competitions as the pianist of the Piano Trio “Trio Duecento Corde”. He holds the Annie Fischer scholarship. His research field as a musicologist is the history of Hungarian sound recording and Hungarian operatic performance. He has given papers and published studies on these themes and on Liszt. Since July 2012 he has been a member of the Archives and Research Group of 20th–21st Century Hungarian Music at the Institute for Musicology; since March 2013 he has been a piano accompanist at the Ferenc Liszt Music Academy in the classes of Éva Marton and Andrea Meláth. From September 2013 he holds a postdoctoral scholarship of the Hungarian Academy of Sciences.